

Noten

Noten behorend bij boek 'Dissidenten en Vredessjoemelaars. Memoires van een rechtse '68er'.

Auteur: Johann Grünbauer. Uitgever: Aspekt.

Proloog

- 1 Vincent Dumas in *Een man van Sta-Vast*.
- 2 Luděk Pachman, *Boha nelze vyhnat. Od marxismu zpět ke křesťanství*, pag. 41, 42 of: *Gott lässt sich nicht verbannen. Meine Erfahrung mit dem Marxismus*, pag. 63, 64.
- 3 Ander woord voor bewaker.
- 4 In 1968 was Donner 41 jaar oud. Wel was hij enkele jaren eerder al linkse 68er geworden.
- 5 Geciteerd uit James Kennedy *Nieuw Babylon in aanbouw*, pag. 77.
- 6 Václav Benda was een van de belangrijkste mensen van Charta '77. Hij was een van de zes chartisten (de anderen waren: Václav Havel, Jiří Dienstbier, Otta Bednářová, Dana Němcová, Petr Uhl) die tijdens het geruchtmakende internationaal proces in oktober 1979 werd veroordeeld tot een vierjarige gevangenisstraf. Benda was een groot denker. Hij was de 'denktank' van Charta '77. Zijn jarenlange verblijf in de gevangenis heeft hem getekend. Hij is dan ook niet oud geworden, nog geen 53 jaar: Hij is geboren op 8 augustus 1946 en overleden op 2 juni 1999. Foto's van Benda staan afgebeeld op pag. 204.
- 7 Tsjecho-Slowaakse mensenrechtenbeweging tijdens de Koude Oorlog.
- 8 Václav Benda, *Noční kádrový dotazník*.
- 9 H.W. von der Dunk, *De Glimlachende Sfinx*, pag. 13.
- 10 Feitelijk zou hier het begrip 'Centraal-Europese landen' meer op zijn plaats zijn. Immers, de staten Polen, Tsjecho-Slowakije, Hongarije en andere liggen in Centraal-Europa. Rusland in Oost-Europa. In het vervolg gebruik ik toch Oost-Europa in plaats van Centraal-Europa, omdat dit gebruikelijk is.
- 11 Tony Judt, *De Gebeugenhut*, pag. 168.
- 12 *Ibid.*, pag. 172. Tony Judt is overleden op 6 augustus 2010.

Hoofdstuk 1

- 1 Gordon Skilling heeft zich zijn hele leven beziggehouden met Tsjecho-Slowakije, en na het ontstaan van Charta '77 heeft hij zich ingezet voor deze beweging. Gordon Skilling is geboren op 28 februari 1912 in Toronto, Canada. Had sympathie voor communistisch Rusland en het pacifisme. Hij ging toen hij 23 jaar was voor het eerst naar Centraal-Europa en de Balkan. Een jaar later reisde hij naar Brussel om een conferentie van het International Peace Campaign (IPC) bij te wonen. Hij begon zijn Tsjecho-Slowaakse avontuur als een echte activist met linkse idealen.

Het was hem opgevallen dat dit een bijzonder land was: het enige democratische land in Centraal- en Oost-Europa. Hij ging in 1936 naar Oxford om de Tsjecho-Slowaakse geschiedenis en de Tsjechische taal te studeren. Hij ervoer er de laksheid van Engeland, ook van de Labour party om hard op te treden tegen Hitler en Franco (Spaanse burgeroorlog), wat hem steeds links-radicaler maakte. In 1937 was hij een korte tijd lid van de Engelse communistische partij, (wat hem een tiental jaren later nog problemen opleverde in de Verenigde Staten). In ditzelfde jaar bezocht hij Tsjecho-Slowakije voor het eerst, daarna met tussenpozen van enkele jaren steeds weer. Door zijn bezoeken aan Tsjecho-Slowakije raakte hij vreemd van zijn communistische denkbeelden, hoewel hij dit nooit expliciet tot uitdrukking brengt. Zijn waarnemingen – hij is volgens mij een goede en integere waarnemer – geven een goed beeld van die toenmalige Tsjecho-Slowaakse samenleving. Want een verslag van een westerse waarnemer is voor ons westerlingen heel informatief. Hij ziet de dingen zoals wij ze ook zouden zien.

Vervolg noten hoofdstuk 1

- In 2012 werd van 27-29 mei in Praag de conferentie gehouden: *Skilling's return to Prague: The work of H. Skilling in the Light of Contemporary Research*. Deze conferentie werd belegd naar aanleiding van zijn honderdjarige geboortedag. Vruucht van deze conferentie was de uitgave van het boek *Gordon Skilling, Life and Work*, samengesteld door Jitka Hanáková en Vilém Prečan.
- 2 Gordon Skilling, *The Education of a Canadian, My life as a Scholar and Activist*, pag. 67.
 - 3 Ibid., pag. 70.
 - 4 Ibid., pag. 70 e.v.
 - 5 Sudetenland was het grensgebied tussen Duitsland en Oostenrijk, en Tsjecho-Slowakije. Er woonden veel Duitssprekende Tsjechen.
 - 6 Het hiernavolgende uit Herman Langeveld, *Schipper naast God, Hendrikus Colijn 1869-1944 (2^e deel)*.
 - 7 Langeveld, pag. 459-460.
 - 8 Ibid., pag. 460.
 - 9 Ibid., pag. 463.
 - 10 Deze laatste zin is citaat uit de brief van Colijn aan Tjarda van Starckenborg Stachouwer, 1 oktober 1938. Met het laatste woord 'Oosten' wordt natuurlijk het Oosten van Europa bedoeld.
 - 11 Vladimír Krychtlák, *Bolševici, Beneš a My*. In het Duits: *Der Krenml und Benesch, Enthüllungen eines Tschechischen Journalisten*. Dit boekje is een gebundelde versie van zijn artikelen uit Lidové Noviny.
 - 12 Toen ik die passages in het boek van Krychtlák las, kreeg ik een déjà vu gevoel. Want veel van wat hij schreef, kwam mij bekend voor; in de diverse publicaties die ik over het communistische Tsjecho-Slowakije heb gelezen, las ik dezelfde absurditeiten. Met andere woorden, doordat Beneš na de oorlog zich op de Sovjet-Unie is gaan richten, is de verwachting van Krychtlák uitgekomen.
 - 13 Zie ook Jörg K. Hoensch *Geschichte der Tschechoslowakischen Republik 1918 bis 1965*, pag. 73. Het is mij opgevallen, dat Herman Langeveld in zijn boek (op pag. 460) het jaartal 1924 noemt. Dit moet natuurlijk 1935 zijn.
 - 14 Hoensch, pag. 120.
 - 15 Langeveld, pag. 521 e.v.
 - 16 Zie bijvoorbeeld: <http://www.absolutefacts.nl/wo2/data/kabinet-oorlogstijd-vertrek-de-geer.htm>
 - 17 Skilling, pag. 10-12.
 - 18 Skilling heeft het hier verkeerd. Konrad Henlein bleef slechts leider (Gauleiter) over Sudetenland.
 - 19 Heydrich was degene die enkele maanden later voorzitter was van de Wannseeconferentie (20 januari 1942). Op deze conferentie werd tot de totale vernietiging van de joden besloten. Vermeldenswaardig over Heydrich wat ons land betreft, is het volgende. Nadat Colijn in juni 1941 in Limburg was geïnterneerd, en zijn archief door de nazi's was onderzocht, werd hij op 28 oktober 1941 naar Berlijn overgebracht om er verhoord te worden. Het was deze Heydrich, toen hoofd van de Sicherheitspolizei, die op grond van de gegevens die de nazi's bekend werden uit het archiefonderzoek, Hitler het advies gaf om Colijn te laten verhoren over zijn loopbaan. Zie Langeveld pag. 566.
 - 20 Zie ook Robert Gerwarth, *Hitlers Beul, Leven en dood van Reinhard Heydrich 1904-1942*. De geschiedenis van het optreden van Heydrich en de aanslag zelf beschrijft Laurent Binet op boeiende wijze in zijn boek *HbbH* (Himmlers hersenen heten Heydrich).

Vervolg noten hoofdstuk 1

- 21 Begin december 2011 kwam deze geschiedenis nog in het nieuws. Er werden oud-SS'ers ondervraagd over deze kwestie. Deze SS'ers werden ervan verdacht aan de moordpartijen deelgenomen te hebben. Dit zou blijken uit Stasi-documenten van de toenmalige DDR. Zie bijvoorbeeld *De Telegraaf* of *De Volkskrant* van 5 december 2011.
- 22 Hoensch, pag. 121.
- 23 Zie Hauner in *Lidové Noviny* (Orientace), 22 oktober 2011.
- 24 Hoensch, pag. 122.
- 25 Waarom hij niet naar Moskou is gevlucht is een voor de hand liggende vraag.
- 26 Zie noot 23.
- 27 Zie <http://www.encyclopedia.com/doc/1O129-governmentsinexile.html>
- 28 De foto waarop Wilhelmina en Beneš voorkomen bevestigt dit. Zie: <http://forum.axis-history.com/viewtopic.php?f=52&t=146674>
- 29 *Deal Beneše se Stalinem z prosince 1943*. *Náš Směr* van 8 december 2008.
- 30 Hoensch, pag. 123.
- 31 Zie: <http://nl.wikipedia.org/wiki/Sudeten-Duitsers> (stand september 2016). Paragraaf: 'Uiteindelijke crisis in 1938.'
- 32 De vraag is, in hoeverre er ook Sudeten-Duitsers zijn geweest, die zich verzet hebben. Was er überhaupt verzet? Deze kwestie is nauwelijks onderzocht. Want na München brak de Tweede Wereldoorlog uit waarna de Sudeten-Duitsers werden verdreven. Kort daarna begon de communistische dictatuur die bijna veertig jaar heeft geduurd. Het was de communistische geschiedenisopvatting, dat de Sudeten-Duitsers (de vijfde colonne van Hitler) terecht het land waren uitgejaagd. Na de val van het communisme werd het pas echt mogelijk om deze geschiedenis te herschrijven. (Afgezien van de eerste stappen die Leopold Grünwald van 1978 tot 1986 hier heeft gezet.) In 2005 heeft de (toen socialistische) Tsjechische regering opdracht gegeven te onderzoeken of er sprake is geweest van 'antifascistisch' verzet. Dit onderzoek is in 2007 afgerond. Maar was dit het enige verzet? Het is Otfried Pustejovsky geweest die erop heeft gewezen, dat er ook sprake is geweest van verzet door christenen. Daartoe heeft hij ook een eerste aanzet voor een onderzoek gegeven. In zijn onderzoek (wat maar een begin is, zoals hijzelf zegt) stelt hij tevens, dat er ook nauwelijks onderzoek is gedaan onder de Sudeten-Duitsers in West-Duitsland, en uiteraard ook nooit onder de Sudeten-Duitsers in de DDR. Zie Otfried Pustejovsky *Christlicher Widerstand gegen die NS-Herrschaft in den Böhmisches Ländern*. Voor alle kanttekeningen in deze noot verwijst ik naar dit boek van Pustejovsky.
- 33 Hoensch, pag. 123.
- 34 *Ibid.*, pag. 126; er staat abusievelijk het jaar 1942 genoemd, dat natuurlijk 1943 moet zijn.
- 35 *Czechoslovak Policy or victory and Peace, Fourth message of the president of the Republic to the state council on February 3, 1944*, pag. 25.
- 36 *Ibid.*, pag. 27.
- 37 Hoensch, pag. 126.
- 38 Gerrit Voerman. *De Meridiaan van Moskou. De CPN en de Communistische Internationale (1919-1930)*, pag. 13.
- 39 Ger Harmsen, *Rondom Daan Goulooze, uit het leven van kommunisten*, pag. 125.
- 40 *Ibid.*, pag. 133.
- 41 *Ibid.*, pag. 140.
- 42 Hoensch, pag. 126. Een gelijkenis met de situatie in het pro-Russische Oost-Oekraïne dringt zich op.
- 43 Hoensch, pag. 127.

Vervolg noten hoofdstuk 1

- 44 Ivan Gadourek, *The Political Control of Czechoslovakia*, pag. 14.
- 45 *La Nationalisation en Tchécoslovaquie*, Orbis Prague.
- 46 Uiteraard heeft Beneš dit niet in zijn eentje kunnen beslissen. Tijdens de conferentie in Potsdam hadden de grote drie, Churchill/Attlee, Truman en Stalin hiertoe besloten. Zie Otfried Pustejovsky *Die Konferenz von Potsdam und das Massaker von Aussig am 31. Juli 1945*, pag. 61. Waar het mij om gaat is, dat Beneš zich hier volledig achter heeft geschaard.
- 47 Deze Sudetenduitsers waren dus het slechtste af. Na verdreven te zijn kwamen zij in een communistische dictatuur. Die naar de Amerikaanse bezettingszone waren verdreven, ontlieden tenminste de communistische dictatuur. Churchill wilde geen Sudetenduitsers in 'zijn' zone hebben. Zie Otfried Pustejovsky, pag. 62.
- 48 Voor verdere informatie over de geschiedenis van de Sudeten-Duitsers verwijst ik naar Collegium Bohemicum in Ústí nad Labem, website: http://www.collegiumbohemicum.cz/de/sess_526d7b711ffb314055911a2161b2769/
- 49 Dit was niet de nationaalsocialistische partij van Hitler. Zie ook pag. 42 en noot 64: Milada Horaková was parlementslid voor deze partij. Zij zat in het verzet tegen de nazi's.
- 50 Tijdens de Praagse Lente was hij president van Tsjecho-Slowakije.
- 51 Pim Fortuyn schreef in zijn 'communistische tijd' het artikel *Een zwaluw maakt nog geen zomer! De relatie tussen sociaaldemocratie (PvdA/SDAP) en de CPN ter discussie*. Met dit artikel poogde hij de relatie tussen de PvdA en CPN te normaliseren. Het merkwaardige is, dat hij in dit artikel voorbij is gegaan aan de oorzaak van hun niet-normale verhouding: 'Praag'. Het artikel is verschenen in Komma nr. 3, december 1981.
- 52 Max van Weezel en Anet Bleich, *Ga dan zelf naar Siberië!!! Linkse intellectuelen en de Koude Oorlog*, pag. 104. Voor betere leesbaarheid heb ik de citaten in andere volgorde weergegeven.
- 53 Van Weezel en Bleich, pag. 8.
- 54 Zie: http://www.uaf.nl/over_het_uaf/geschiedenis.
- 55 Ivan Gadourek *Cestou Komenského*, pag. 130.
- 56 De datum 16 april 1948 baseer ik op het StB-dossier van Krijt. Hans Krijt noemt in zijn memoires *Enkele reis Zaandam-Praag* de datum 16 april niet. Hij schrijft dat Mirek hem kwam ophalen op maandag 19 april. Hans Krijt heeft zich of vergist, of heeft hij het weekend in Praag doorgebracht. Geert Mak citeert in zijn boek *In Europa* Hans Krijt die zegt dat hij in februari 1948 in Praag aankwam. Dus vóór de putsch. Dit is onjuist.
- 57 Hans Krijt *Enkele reis Zaandam-Praag*, pag. 108.
- 58 De achternaam (Černý) van Mirek staat in het StB-dossier van Hans Krijt.
- 59 Met deze indeling volg ik Pustejovsky, zoals hij dit doet in zijn boek *In Prag kein Fenstersturz*. In het Nederlands is het uitgegeven onder de onbegrijpelijke titel *In Praag geen galg*. De indeling van Pustejovsky zie ik als algemeen geaccepteerd. Pustejovsky schreef zijn boek net na het neerslaan van de 'Praagse Lente'. Hij onderscheidt vier periodes: Dogmatisme (1948-1962), Ontdogmatisering (1962-1967), Democratisering (1967-1968) en de 'periode' Interventie (21 augustus 1968). In mijn relaas hierna volg ik hem niet helemaal, maar voeg ik de tweede en derde periode samen, omdat ik de ontwikkelingen in West-Europa (Parijs) erbij betrek. In de noten 77 en 84 geef ik aan waar ik Pustejovsky volg.
- 60 Volgens professor Van Heek was deze dissertatie de eerste studie van het Sociologische Instituut der Leidse Universiteit die een brug sloeg tussen publiek en research-arbeid. In die zin was de dissertatie ook al baanbrekend.
- 61 Skilling, pag. 113 e.v.

Vervolg noten hoofdstuk 1

- 62 Skilling gebruikt hier het woord 'Slet'. Dit heb ik als 'beweging' vertaald. Sokol Slet was een sportorganisatie, waarbij vooral veel jongeren aan deelnamen.
- 63 Ook wel showprocessen, of showtrials genoemd.
- 64 De partij van Beneš. Dit was niet de nationaalsocialistische partij van Hitler.
- 65 Frappant is, dat in de processtukken heel nadrukkelijk werd vermeld wanneer de verdachte een jood was. Zie hier de parallel met het 'dokters-complot' ter zelfde tijd in de Sovjet-Unie, dat ook antisemitisch getoonzet was. En jood waren ze bijna allen. Het jood zijn speelde ook een grote rol in de publicaties van Krychtálek (zie hiervoor).
- 66 Bedřich Utitz, *Politické procesy padesátých let*, pag. 127.
- 67 Zijn werkelijke naam was Otto Katz. Hij heeft vele pseudoniemen gehad. Zie bijvoorbeeld *The Nine Lives of Otto Katz*.
- 68 http://en.wikipedia.org/wiki/Otto_%C5%A0ling
- 69 Zie ook Arthur London, *Ich Gestebe*, pag. 326 ev. Hij was veroordeeld tot levenslang. In deze passage motiveert hij waarom hij niet in hoger beroep is gegaan. Zij advocaat 'waarschuwt' hem, dat wanneer hij in beroep gaat, hij tot de galg veroordeeld zal worden. London werd in 1963 gerehabiliteerd. Hij was eerder met zijn vrouw naar Frankrijk geëmigreerd waar hij in 1986 is overleden. Zijn vrouw Lise London, (oorspronkelijk Elisabeth Ricol, geboren in Frankrijk) is op 31 maart 2012 overleden. Tot haar dood toe bleef zij communiste. Zie http://en.wikipedia.org/wiki/Lise_London
- 70 http://en.wikipedia.org/wiki/Otto_%C5%A0ling
- 71 Karel Bartošek, *Český Vězen*, pag. 129 e.v. Aanvankelijk wilde zij niet dat het gepubliceerd zou worden. In 1990 heeft Bartošek wederom met mw. Slánská een gesprek gehad, en gevraagd of hij het toch mocht publiceren. Toen heeft zij geantwoord dat haar zoon, ook Rudolf, vernoemd naar zijn vader, maar moest beslissen. Hij besliste positief. Josefa Slánská is op 1 november 1995 overleden.
- 72 Zie ook het boek van de vrouw van Slánský, Josefa Slánská *Bericht über meinen Mann, Die Affäre Slánský*, pag. 209 e.v. 'Die Wahrheit interessiert uns nicht'. Verder noem ik nog de film *L' Aveu*, waarin het monsterproces is verfilmd. Deze film is gebaseerd op het boek van Arthur London.
- 73 http://nl.wikipedia.org/wiki/Watersnood_van_1953
- 74 Er speelde diverse zaken, zoals het verlies van Nederlands-Indië en de Koreaanse Oorlog. Ik noem hier alleen de watersnood, want in mijn omgeving werd hier steeds veel over gesproken.
- 75 Het monument was maar liefst 15,5 meter hoog en 22 meter lang en woog 17 miljoen kilo. Alleen al de knoop van de jas van Stalin, inclusief hamer en sikkel had een diameter van een halve meter.
- 76 Tomáš Carba, *Legacy*, pag. 40.
- 77 Zie Pustejovsky, pag. 17 e.v.
- 78 Skilling, pag. 202.
- 79 Ibid., pag. 227.
- 80 Ibid., pag. 115.
- 81 Ibid., pag. 202.
- 82 Ibid., pag. 228, 229.
- 83 Ibid., pag. 249.
- 84 Zie Pustejovsky, pag. 32 e.v.
- 85 De relatie tussen het Actieprogramma en de Piller Commissie is als volgt. Het Actieprogramma is in april 1968 door het Centraal Committee van de KSC aangenomen. De Pil-

Vervolg noten hoofdstuk 1

- ler Commissie is op dezelfde bijeenkomst ingesteld. Deze commissie had de opdracht om stalinistische misstanden uit de vijftiger jaren nader te onderzoeken. Het eindverslag van die Commissie is echter nooit aangenomen, omdat in 1969 politieke context totaal was veranderd.
- 86 Zie bijvoorbeeld Hans Righart *Het Wereldjaar 1968* in NRC Handelsblad 16 mei 1998.
- 87 <http://www.eurozine.com/articles/2008-05-16-rupnik-en.html>
- 88 Sozialistischen Deutschen Studentenbundes, aanvankelijk onderdeel van de SPD.
- 89 In de film *Der Baader Meinhof Komplex* is in het begin enkele opnames te zien, waarbij Dutschke een zaal met studenten toespreekt. Dutschke was geen aanhanger van de RAF.
- 90 Rudi Dutschke had een protestantschristelijke achtergrond. Zodoende had hij contact met deze organisatie. Hij heeft altijd sympathie voor de christelijke boodschap behouden. Wel heeft hij het in een revolutionair christelijk-socialistisch kader gezet. Daarbij heeft hij zich laten inspireren door mensen als de lutherse theoloog Helmut Golwitzer. Tekenend is, dat hij zijn oudste zoon heeft vernoemd naar de profeet Hosea en Che-Guevara: Hosea-Che, kort Ho-Che, waarbij Ho ook begrepen kan worden als de eerste naam van Ho Chi-Minh, de revolutionaire communistische leider van Noord-Vietnam. Rudi Dutschke was gehuwd met de Amerikaanse Gretchen Klotz.
- 91 <http://www.tschechien-online.org/blog/rede-rudi-dutschke-der-prager-karlsuniversitaet-31072016-17426>
- 92 <http://www.tschechien-online.org/blog/meine-begegnung-rudi-dutschke-im-april-1968-prag-31072016-17424> of <http://6889.anschlaege.de/index.php?root=0&sub=1&cid=16&lang=de> Štěpán Benda was geen familie van Václav Benda. Wel kenden zij elkaar goed. Zij waren klasgenoten in hun gymnasiumtijd. Verder hebben ze samen in militaire dienst gezeten bij het anti-tank geschut (Panzerfaust). Václav de schutter, Štěpán zijn commandant. Volgens de laatste (die mij hierover via facebook informeerde) waren ze echte 'švejkische' soldaten.
- 93 Tony Judt, *Na de Oorlog*, pag. 527.
- 94 Alle feiten hierna waargenomen als deelnemer aan het congres. Verdere gegevens uit de conferentiemap.
- 95 Een kritische houding die hem als studentenpredikant tijdens de woelige jaren in Amsterdam (1966-1971) niet altijd in dank werd afgenomen, maar die des te kenmerkender is voor de zelfstandige koers die Spijkerboer als 'Doorbraak-predikant' is blijven varen. Zie <http://www.frieschdagblad.nl/index.asp?artID=59646> Ik heb Arie Spijkerboer eind jaren 80 (toen hij predikant was in de Bijlmermeer; Amsterdam Zuidoost) bezocht en het congres gememoreerd. Hij wist het zich nog goed te herinneren. Toen ik hem de presentielijsten liet zien, liet hij mij weten dat velen die op de lijsten staan vermeld, inmiddels hoge maatschappelijke posities hebben. Zie ook HP-De tijd van 8 juni 2011: *De CPN is dood, leve de CPN'ers*.
- 96 Dominee Spijkerboer was niet aanwezig die vrijdag.
- 97 Deze opmerking was terecht. Er werd een hetze gevoerd. Ook opereerden de Duitse autoriteiten niet transparant. Ik memoreer de demonstratie op 2 juni 1967 tegen het staatsbezoek van de Sjah van Perzië. De politie sloeg deze demonstratie met veel geweld neer. Daarbij viel zelfs een dode: Benno Ohnesorg, een student taalkunde die voor het eerst van zijn leven demonstreerde. De politieagent Karl-Heinz Kurras had hem doodgeschoten, terwijl uit camerabeelden bleek dat er geen aanleiding voor was; Kurras werd niet bedreigd. Toch werd hij vrijgesproken in een proces dat tegen hem was aangespannen. Hij leek aan alle kanten 'gedekt' te worden door de Duitse autoriteiten. Dit was natuurlijk olie op het vuur van de studentenrevolutie, wat vermoedelijk de directe 'trigger' was voor het ontstaan van

Vervolg noten hoofdstuk 1

- de gewelddadige Rote Armee Fraktion (RAF). Dutschke heeft geweld afgewezen, ook van de RAF. Opmerkelijk feit is, dat in 2007 helder werd, dat Kurras medewerker was van de geheime dienst van de DDR (Stasi) en lid was van de SED (Oost-Duitse communistische partij). Niet duidelijk is geworden, of Kurras geschoten heeft omdat hij een schietbevel had gekregen van de Stasi, of dat hij dit uit eigen initiatief heeft gedaan. Kurras is in 2014 overleden.
- 98 Martin Luther King was een week eerder, 4 april 1968, door een aanslag om het leven gekomen.
- 99 Het uitgever concern van Alex Springer was een rechtse invloedrijke uitgeverij die kranten uitgaf. Engszins te vergelijken met 'De Telegraaf'. Kranten van Springer voerden een hetze tegen Dutschke. Vermeldenswaard is, dat op 30 april 2008 in Berlijn een deel van de Koch-Straße is omgedoopt in de Rudi-Dutschke-Straße. Deze straat komt uit op de Alex-Springer-Straße. De beslissing om deze straat naar Rudi Dutschke te vernoemen, wordt heden ten dage betwist. Zie ook: http://nl.wikipedia.org/wiki/Rudi_Dutschke
- 100 Fritz Rüdiger Volz staat niet op de deelnemerslijst van het congres.
- 101 De Volkskrant 13 april 1968.
- 102 Bachmanns motief heel kort samengevat. Bachmann heeft vanuit de gevangenis met Dutschke gecorrespondeerd. In zijn tweede brief wees hij Dutschke op het gevaar van de communisten (DDR). Voor deze brief van Bachmann (waarin hij uitlegt waarom hij de opvatting van Dutschke niet kan begrijpen, en wijst op de gevaren ervan) zie: Rudi Dutschke, *Mein langer Marsch*, pag. 134. Op 24 februari 1970 heeft Bachmann zelfmoord gepleegd.
- 103 NRC 16 mei 1998 *Het wereldjaar 1968* van Hans Righart. Cohn-Bendit had de Duitse nationaliteit, zie De Volkskrant 29 april 1968 *Studentenstaking in Parijs*. De goede relatie blijkt ook uit het in memoriam dat Cohn-Bendit schreef naar aanleiding van het overlijden van Dutschke. De titel van zijn in memoriam luidt: 'Ich habe diesen protestantischen Marxisten gern'. Zie Gretchen Dutschke (e.a.) *Rudi Dutschke. Mein langer Marsch*, pag. 248, 249.
- 104 <http://blogs.tschechien-online.org/2008/09/25/meine-begegnung-mit-rudi-dutschke-im-april-1968-in-prag/>
- 105 <http://www.eurozine.com/articles/2008-05-16-dutschke-en.html>
- 106 Anet Bleich, *Joop den Uyl, 1919-1987, dromer en doordouwer*, pag. 255.
- 107 De biografie situeert de Praagse Lente in 1969 (!)
- 108 NRC 16 mei 1998.
- 109 De Volkskrant 29 april 1968.
- 110 Geciteerd uit *Legacy*, pag. 73.
- 111 http://en.wikipedia.org/wiki/Zdenek_Fierlinger
- 112 Václav Havel, *Story en Totalitarisme* (1987) in *Naar alle windstreken*. Het volgende citaat uit zijn open brief aan Husák (1975) komt op hetzelfde neer (pag. 24): '...de essentie van een autoriteit (welks doel is gereduceerd tot de verdediging van zijn eigen bestendigheid door gewelddadig de uniformiteit van permanente instemming op te leggen) wordt in beginsel gevormd door een wantrouwen in alle verscheidenheid, in het unieke en transcendente; in een aversie van alles dat onbekend is, ondoordringelijk en momenteel obscuur; in een drang tot het uniforme, tot hetzelfde en inerte, tot een diepe affectie voor de status quo. Het mechanische zal over het vitale de overhand hebben. De orde waarnaar het streeft is geen eerlijke zoektocht naar steeds hogere vormen van sociale zelforganisatie, equivalent aan zijn ontwikkelende complexiteit van structuur, maar in tegenstelling, een neergang in de richting van 'de staat van maximale waarschijnlijkheid' dat de climax van entropie is. Wanneer men de richting van de *entropie* volgt, gaat dit in *tegen* de richting van het *leven*'.

Vervolg noten hoofdstuk 1

- 113 Richard Löwenthal stelt iets dergelijks in zijn essay *Beyond Totalitarianism?* Hij stelt: ‘Wat zich immers in Rusland, echter nog niet onder de directe opvolgers Stalin, maar heel duidelijk in het Breznev-tijdperk ontwikkelde, was de creatie van een soort quasi-democratisch besluitvormingsproces binnen de regerende partij oligarchie; (...) het zou, naar mijn mening, zeker gezien moeten worden als een ‘post-totalitair’ regime.’ In: *1984 Revisited. Totalitarianism in Our Century*. Publicatie onder redactie van Irvin Howe.
- 114 Tony Judt, *Na de Oorlog*, pag. 562.

Hoofdstuk 2

- 1 De Burcht. Het officiële kantoor van de president is daar gevestigd.
- 2 Deze informatie verkregen tijdens een gesprek met Gadourek bij hem thuis in Haren. Datum gesprek: 11 november 2008.
- 3 Zijn vrouw Joke heeft mij verteld, dat Věra Dolanová, een linkse ’68er (zie verder), eens haar man Ivan had benaderd voor een adhesiebetuiging. Ivan weigerde zijn naam eraan te geven. Een verstoorde relatie was het gevolg.
- 4 Het is jammer dat Gadourek zich had teruggetrokken van de Tsjechische zaak. Want al in 1963 dacht hij na over de problemen van de moraal in zijn land. Dit heeft hij beschreven in een boekje, getiteld *Moral Problems in a Soviet Satelite State. The Right and the Wrong in Today’s Czechoslovakia*. Hij was een ‘chartist’ *avant la lettre*.
- 5 Ik realiseer me, dat de situaties gecompliceerder waren dan ik hier beschrijf. In de Eerste en Tweede Wereldoorlog waren er veel Tsjechische collaborateurs. Ik beschrijf het ‘kort door de bocht’ om de verschillen tussen de drie verzetten duidelijk te maken.
- 6 Het volgende uit Tomáš Bursíkū, *Cesta na Severozápad* (Ctirad Mašín e.a.), pag. 14-35.
- 7 Ctirad Mašín is op 13 augustus 2011 overleden, en in Amerika begraven.
- 8 Lidové Noviny 17 augustus 2011.
- 9 Lidové Noviny 27 november 2011.
- 10 Zie ook bijv. het artikel *Nejllepší roky jim vzal jáchymovský uran* (De beste jaren had het uranium van [de mijnen van] Jachymov van hem afgenomen), Lidové Noviny 11 april 2012. Minister Vondra deelt de eerste oorkonden uit aan leden van de třetí odboj.
- 11 Tony Judt, *Na de Oorlog*, pag. 322.
- 12 Ctirad Mašín-Josef-Mašín-Milan Paumer, *Cesta Na Severozápad*. Academia Praha 2010.
- 13 Zie ook bijvoorbeeld ook Luděk Navara en Miroslav Kasáček, *Příběhy Třetího Odboje*.
- 14 Ivan Gadourek, *Cestou Komenskeho*. Op pag. 163 beschrijft Gadourek dat hij *The Political Control of Czechoslovakia* ziet als een eerste aanzet voor een goede documentatie. Vanaf pag. 192 beschrijft hij de kwestie Chalupa. Opmerkelijk is, dat Chalupa meer titels van boeken op zijn naam heeft staan. Zie ook: https://cs.wikipedia.org/wiki/Mezin%C3%A1rodn%C3%AD_politologick%C3%BD_%C3%BAstav_Masarykovy_univerzity
- 15 Moravec was op 14 maart 1939 vlak voor de Duitse bezetting tezamen met tien agenten van de veiligheidsdienst met medeneming van belangrijke documenten van de inlichtingendienst per vliegtuig via Rotterdam naar Londen gevluht.
- 16 Respekt 13 oktober 2008.
- 17 Zie Jiří Pehe in *Promises of 1968, Crisis, Illusion and Utopia*, edited by Vladimír Tismaňanu, pag. 176-177.
- 18 Waarmee hierover nog niet het laatste woord is gezegd. Het USTR werkt aan een publicatie over deze kwestie, waarin onder meer de buitenlandse reacties op het resultaat van het onderzoek van Adam Hradilek (het artikel in Respekt) worden geëvalueerd.
- 19 Hans Krijt is overleden op 12 maart 2011.

Vervolg noten hoofdstuk 2

- 20 Hans Krijt, *Enkele reis Zaandam-Praag*, pag. 125.
- 21 Hij kon ook moeilijk anders. Had hij geweigerd, dan zou hij het land uitgezet worden. Dit zou betekenen dat hem in Nederland 'desertie' ten laste gelegd zou worden. Voor hem was dus een kiezen tussen twee kwaden. Ergens lijkt het wel te begrijpen dat hij gekozen heeft om mee te werken met de StB. Ik heb iets dergelijks ervaren toen ik werd verhoord door de StB (bij het verlaten van Tsjecho-Slowakije). In de verhoren vertelde ik de StB ook niet de gehele waarheid, speelde ik een soort kat-en-muis spel, om definitieve uitwijzing te voorkomen. Wat Krijt betreft, vind ik het kwalijk, dat toen hij een keer in 1968 terug was in Nederland, en zich op het politiebureau meldde, hij suggereerde op een vergelijkbare manier behandeld te worden als door de StB, pag. 247: 'Opeens voelde ik me weer net zo beduusd als in 1949 in Praag, op het moment dat die vent me daar vroeg: 'En waarom wilt u juist bij de grens met West-Duitsland over de grens gezet worden?' Maar de sfeer in dit kamertje was nog beklemmender dan daar destijds, waarschijnlijk omdat ik die manier van verhoren hier in het geheel niet verwacht had.' Of, thuisgekomen na een verhoor van de BVD (pag. 253): 'Zou ik nu, net als in Praag, weer op onverwachte ogenblikken die telefoontjes krijgen voor een volgend 'vriendelijk gesprek'? Wat Krijt hier suggereert, slaat nergens op.
- 22 Geert Mak, *In Europa*, pag. 801, 802.
- 23 Tomáš Carba, *Legacy*, pag. 55.
- 24 Max van Weezel en Anet Bleich, *Ga dan zelf naar Sibirië!!! Linkse intellectuelen en de Koude Oorlog*, pag. 132, 133.
- 25 James Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw*, pag. 46, 152 en 196.
- 26 Ibid., pag. 46.
- 27 Zie www.ijsstellinie.nl
- 28 <http://www.brabant.nl/subsites/herbestemmen-erfgoed/projecten/mob-wanrooij.aspx>
- 29 Informatie IJssellinie <http://www.ijsstellinie.nl/> De IJssellinie werd in 1968 definitief buiten gebruik gesteld.
- 30 Eigen inschatting. Dat deze wapens een apart probleem zouden worden, kom ik op terug in hoofdstuk 5.
- 31 Tony Judt, *Na de Oorlog*, pag. 321, 322.
- 32 Ibid., pag. 527.
- 33 Voor het hiernavolgende heb ik gebruik gemaakt van haar memoires *Twee maal twee is vijf*.
- 34 Hebe Kohlbrugge, *Twee maal twee is vijf*, pag. 10.
- 35 Ibid., pag. 111.
- 36 De Raad van Kerken in Nederland is een samenwerkingsverband van Nederlandse kerken. Deze organisatie streeft naar (meer) eenheid tussen de deelnemende kerken. Daarnaast maakt zij zich sterk voor de dienst van de kerken gezamenlijk aan de samenleving. Hij werd in 1968 opgericht. Hij was de opvolger van de in 1947 opgerichte Oecumenische Raad in Nederland en de in 1958 daaruit voortgekomen Oecumenische Raad van Kerken in Nederland.
- 37 Over bovenstaande heeft Hebe Kohlbrugge mij geïnformeerd tijdens een gesprek op 9 juli 2012. De kwestie Kohlbrugge bespreekt Klaas van der Horst in *Een Scheur in het Gordijn*, pag. 51 e.v. Klaas van der Horst noemt Van de Weg als veroorzaker van het onheil. Pag. 53: '...dat via Van de Weg informatie was uitgelekt naar een 'onbetrouwbaar figuur uit Roemenië''
- 38 Alle hiervoor staande gegevens in deze alinea staan in haar StB-dossier. Wel aardig te vermelden dat de StB nog een evaluatieverslag heeft geschreven. Want Kohlbrugge is na haar verhoor naar de Nederlandse Ambassadeur gegaan en heeft er verslag gedaan van het ver-

Vervolg noten hoofdstuk 2

hoor. Dit verslag is kennelijk weer bekend geworden bij de StB. In dit verslag zou staan, dat Kohlbrugge was uitgewezen. In het evaluatieverslag staat: 'Betrokkene werd de ČSSR niet uitgewezen, zoals staat vermeld in het bericht van een medewerker van de ambassade in Praag. Ook is haar op geen enkele wijze beperkingen opgelegd. Of haar verblijf ingekort. Het gesprek met genoemde vond plaats bij het ministerie van Binnenlandse Zaken, op het daarbij passende niveau en volgens alle wettelijk normen.' Dus met het verkorten van haar visum werd haar verblijf volgens de StB niet ingekort!

- 39 In een eindnoot enkele opmerkingen hierover. In het StB rapport van Hebe Kohlbrugge is een groot deel gewijd aan haar activiteiten binnen de Praagse Christelijke Vredesconferentie. Vermeldenswaard is, dat de Nederlandse afdeling geïnfiltrerd was door de StB. Verder: Hromádka was omstreten. Gadourek (pag. 130) schrijft in *The Political Control of Czechoslovakia*, pag. 130 het volgende: 'Nog meer dan de Rooms-Katholieke Kerk worden de protestantse kerken door de 'vredesbeweging' misbruikt om hun doeleinden te verwezenlijken. De heer Hromádka, wiens geestelijk leiderschap in de protestantse kerken officieel wordt erkend, neemt deel aan verschillende 'Vredesconferenties' in binnen- en buitenland. (...) Iemand die bekend is met de technieken van sociale controle zal merken, dat in het geval van de protestantse kerken de overheid, in aanvulling op de georganiseerde druk (...), speciale 'ideologische wapens' hanteert. De zogenoemde Barthiaanse theologie lijkt hierbij een zeer geschikte methode, alsmede de diep geworteld religieuze mystiek: de stille hoop om terug te keren naar het oorspronkelijke Christelijke communisme enerzijds, en de mogelijkheid van de bekering van Sovjet-Russische burgers tot het christendom anderzijds.'
- In een voetnoot gaat Gadourek hier nader op in, waarbij ik opmerk, dat Gadourek de situatie beschrijft zoals die was in de jaren vijftig. Hebe Kohlbrugge zoals die was in de jaren zestig. In die jaren was het kennelijk wel mogelijk vanuit het Westen enige inbreng te hebben. In de jaren vijftig was dit onmogelijk, net zoals na 1968. Dus Gadourek en Kohlbrugge zitten op één lijn.
- 40 Een vergelijking met de 'verzuiling' in ons land dringt zich op. Allereerst merk ik op, dat deze term in principe niet juist is. Het prefix 'ver-' heeft een negatieve connotatie. Van 'verzuiling' is pas sprake, als slechts één 'zuil' zich manifesteert. De communistische maatschappij van Tsjecho-Slowakije was dan ook een verzuilde maatschappij. Wanneer er sprake is van een maatschappij van meer 'zuilen', (of van een maatschappij met meer parallelle gemeenschappen) zou het juister zijn om te spreken van een 'bezuilde' maatschappij. En die stond mijns inziens Benda ook voor ogen. Immers, Benda stond de parallelle gemeenschap voor. Men had hem de vraag kunnen stellen, waarom hij niet voor meerdere parallelle gemeenschappen zou pleiten. De woordvoerders van Charta '77 vertegenwoordigden steeds drie 'ideologische bloedgroepen', en zou Charta '77 dus idealiter naar drie parallelle gemeenschappen moeten streven. Gezien de enorme druk van het communistische regime kon hier geen sprake van zijn; Benda was natuurlijk al blij als er sprake zou kunnen zijn van één parallelle gemeenschap. Benda waarschuwt in zijn essay wel voor gettovorming. In ons land was hier sprake van. Denk aan het gezegde: 'Gereformeerden dienen bij de gereformeerde bakker hun brood te kopen.' Dit is natuurlijk een vorm van gettovorming, en dan is er ook sprake van 'verzuiling'.
- 41 Václav Havel, *Poging om in de waarheid te leven*, pag. 76.
- 42 Mijn vrienden vertelden mij het als volgt: Uiteindelijk kunnen we alles met westerse valuta (dollars) kopen in bijvoorbeeld Tuzex winkels. Eén soort artikel niet: levensbeschouwelijke boeken.

Vervolg noten hoofdstuk 2

- 43 De boekentransporten beschrijft Klaas van der Horst in *Een Scheur in het Gordijn*, pag. 63 e.v. Zie ook Barbara Day *The Velvet philosophers*. Day werkte destijds nauw samen met Roger Scruton.

Hoofdstuk 3

- 1 *De rebelse stad* is een verfilming van de provogeschiedenis.
- 2 Het geheel is wel een commerciële bedoening geworden.
- 3 De film heet: 'Hippie hippie Matala Matala!' Toen ik de film begin juni 2015 zag, was de Griekse omroep ERT (nog) opgeheven. Het was onduidelijk wie de rechten bezit. Hoogstwaarschijnlijk is dit de reden, waarom de film niet meer op internet is te zien.
- 4 Arn Strohmeier heeft mij geschreven, dat hij in Matala was als toeschouwer. Daarom schrijf ik 'hippietijd' tussen aanhalingstekens.
- 5 Arn Strohmeier. *Ich hatte einen Traum... Mein Südkreta zwischen Matala und Lentas*, pag. 23, 24.
- 6 Arn Strohmeier heeft over zijn verleden het boek *Vaters Masken* geschreven. Kort samengevat schrijft hij het volgende. Vader was een door de nazi's erkende 'Blut-Boden' schrijver. 'Idylle und Gewalt' was het steeds terugkerend thema van zijn boeken. Hitler vraagt Arns vader om naar Obersalzberg te komen om een boek over de 'Alpenidyll' te schrijven. In Obersalzberg (Berchtesgaden) verbleven ook veel nazi kopstukken onder wie Borman, met wie zijn vader in contact stond. Hoewel hij Hitler nooit persoonlijk ontmoet had, zag hij hem wel zo af en toe van korte afstand. Met de val van het Derde Rijk is hij 'ondergedoken', en als gewone boer (Idylle ohne Gewalt) in Thüringen (dat in de Sovjet-zone lag) bij een coöperatie gaan werken. Na enige tijd werd hij door de Sovjets 'ontdekt' en omdat er in zijn boeken ook sprake was van anti-Sovjet uitlatingen, werd hij veroordeeld. Hij kwam terecht in de gruwelijke gevangenis van Bautzen. Zijn vrouw trachtte hem vrij te krijgen, door te stellen dat de anti-Sovjet uitlatingen niet van zijn hand waren, maar door derden in zijn boeken waren ingevoegd. Echter, zij krijgt het ook moeilijk, het leven wordt haar bijna onmogelijk gemaakt. Zij besluit met haar kinderen te vluchten naar het Westen. Via Berlijn (de muur was nog niet gebouwd) bereikte zij West-Duitsland. Zij ging met haar kinderen – Arn en zijn zusters – in Soest (Westfalen) wonen. De vader van Arn werd na vijf jaar gevangenschap, waar hij een verschrikkelijke tijd had meegemaakt, uit de gevangenis ontslagen. Hij kreeg een enkelkje West-Duitsland. Het land van het Wirtschaftswunder. Terug in zijn gezin wilde hij een echte vader voor zijn kinderen zijn. En hier ging het fout. Arn was inmiddels een puber, en interesseerde zich voor Amerikaanse films – Glen Miller Story – en muziek – Elvis Presley –, en ging nauwe spijkerbroeken dragen, alles tot grote ergernis van zijn vader. De relatie met zijn vader werd volledig verstoord. Enkele jaren (1960) later overleed zijn vader.
Na de dood van zijn vader, gaat Arn zich verdiepen in diens verleden. Psychisch raakt hij in de knoop. En dan ervaart hij, dat in het midden van de jaren zestig maatschappelijk van alles aan de hand is. Pag. 125: 'De tijden begonnen zich in de zestiger jaren te veranderen. De wind ging uit een andere hoek waaien. De maffe Adenauer-republiek vertoonde overall scheuren en moest frisse lucht door zijn benauwende muren laten. Die 'oude uit Röhndorf' had het voor elkaar gekregen om alle vragen, over wat er in de twaalf jaren vóór 1945 in Duitsland was gebeurd, in de doofpot te stoppen, en de energie van de mensen volledig op de wederopbouw en het Wirtschaftswunder te richten.' Arn Strohmeier begon vanuit die flow naar andere wegen te zoeken om met zijn verleden in het reine te komen. Hij reisde af naar Matala, en hoewel hij de ervaring in Matala positief heeft ervaren – 'Love and Peace'

Vervolg noten hoofdstuk 3

- staat natuurlijk haaks op 'Idylle und Gewalt' – heeft de hippiebeweging hem niet het antwoord gegeven dat hij zocht.
- 7 Zie bijvoorbeeld Philip Lievens. *Op zoek naar het Morgenland. Ontwikkeling van een spirituele hippiefilosofie, Amerika 1965-75*.
- 8 Voorgaande en het volgende, zie zijn boek: *Hippies of the Religious Right*.
- 9 <http://www.labri.org/inl/index.html>
- 10 Pim Fortuyn schrijft hierover in het 6^e hoofdstuk van *Autobiografie van een babyboomer*. Pim Fortuyn was geen rechtse '68er. Uit opportunistische overwegingen is hij 'rechts' geworden.
- 11 [http://nl.wikipedia.org/wiki/Babyboom_\(term\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Babyboom_(term)) (stand september 2014)
- 12 Tony Judt heb ik al genoemd. Scruton en Lindblad zal ik later introduceren in dit boek. Ik noem hier alleen enkele West-Europese rechtse '68ers.
- 13 Voor conferentie 'Student Power', zie pag. 54.
- 14 HP (weekblad Haagse Post) van 22 oktober 1983, *De VPRO-Coup '68 (hoe de verbeelding aan de macht kwam)*.
- 15 Hier heeft HP het mis. De Algemene Ledenvergadering werd gehouden op zaterdag 22 juni 1968.
- 16 *Een vrij zinnige verhouding. De VPRO en Nederland 1926-1986*, pag. 133. De VPRO claimt copyright van dit boek.
- 17 Zie ook de kwalificatie van Nausicaa Marbe in het voorwoord.
- 18 Elsevier, 26 juli 2015.
- 19 Uitgezonden zondagavond 11 oktober 2015.
- 20 www.evavanheijningen.nl
- 21 Zij had kennelijk enkele geluidsbanden van haar vader. Die heeft zij van videobeelden voorzien. Bijvoorbeeld 'Metamorfose, tekst voor het emotioneel stadsplan'. Ook de verkorte grafrede, uitgesproken door haar broer Hubert.
- 22 Tijdens een lunch op 12 augustus 2014. In dit gesprek heeft hij mij ook verteld, dat hij later zijn technische studie in Delft heeft afgebroken en in Leiden is gaan studeren.
- 23 Dat er sprake zou zijn van een tegendemonstratie, heb ik niet kunnen verifiëren. Ter plekke verzonnen door Pim?
- 24 Onder pseudoniem Mr. Deelen.
- 25 Ik las die bladen, omdat mijn vader er op was geabonneerd. Met name *Burgerrecht* vond ik goed. Leuke artikelen met scherpe cartoons. Mijn vader – nuchtere zakenman, geen academicus – was door een bijzondere omstandigheid met deze mensen in contact gekomen (daarbij noem ik nog Mr. Dr. Bram Zeegers, bij gelegenheid 'ghostwriter' van boer Koekoek; de Mr. Bram Zeegers, adviseur van Endstra, die in 2007 onder verdachte omstandigheden is overleden, was zijn zoon). In de schaduw van boer Koekoek had je de Vrije Smeden. Die verhipten het om verplichte pensioenpremie voor hun eigen pensioen te betalen. Premie werd 'opgehaald' door middel van het veilen van huisraad van betrokkenen. Dit ging vaak met de nodige publiciteit gepaard. Bij mij thuis is nog een salontafel verkocht voor de prijs van de achterstallige premie. Ik heb er direct weinig van meegekregen (ik was toen 11 jaar), maar ik heb (later) wel begrepen dat het er altijd ontspannen aan toe is gegaan. Destijds (1998) heeft Alex den Ouden een en ander op schrift gesteld, zie <http://grunbauer.nl/ned/hist01.htm>. Voor meer informatie over de initiatiefnemers van *Tot Vrijheid Geroepen*, zie het proefschrift van Remco van Mulligen, *Radicale Protestanten*, hoofdstuk 2. Over Dr. Mr. Bram Zeegers nog het volgende. Hij is op 30 april 1948 gepromoveerd. De titel van zijn proefschrift luidt: *Socialisatie*. Het proefschrift is zeer toegankelijk (althans als men Frans, Duits en Engels kan lezen), en verrassend actueel. Hij definieert socialisatie min of meer (hij zegt er meer over)

Vervolg noten hoofdstuk 3

- als een proces waarbij de maatschappij omgevormd wordt tot een socialistische maatschappij. Hij stelt, dat niet elke nationalisatie als socialisatie gezien moet worden. Zeegers (pag. 1): ‘Toch mag dit geen ogenblik zo worden opgevat, dat alle exploitatie van overheidswege nu socialisatie zou zijn. Immers reeds lang voor er nog van socialisme in den modernen zin des woords sprake was, waren er overheidsbedrijven.’ Heden ten dage een interessante gedachte, nu we ons beginnen te realiseren, dat niet elke privatisering een succes is geweest.
- 26 Mail 18 september 2014.
- 27 Martin Ruyter in De Volkskrant van 29 april 1968.
- 28 Hier waren veel leden van Politeia in vertegenwoordigd.
- 29 [http://nl.wikipedia.org/wiki/Quenelle_\(gebaar\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Quenelle_(gebaar))
- 30 De Volkskrant van 11 juni 2008.
- 31 Zie website <http://www.evavanheijningen.nl/nl/index.html>
- 32 Leo van Heijningen is overleden op 9 juni 2008 en begraven op 14 juni 2008.
- 33 Mail 2 september 2012.
- 34 Ik herinner mij dat hij Leo heette. Zijn achternaam ben ik vergeten. Maar misschien had ook hij een schuilnaam. Zoals bij Jan Kersten. Zie noot 2 van hoofdstuk 7.
- 35 De activisten trokken aan het langste eind. Onder hun druk is de Taptoe later verplaatst naar Breda. Hugo de Groot verhuisde van zijn plaats naast de Nieuwe Kerk naar het centrum van de Grote Markt. Later is de Taptoe weer teruggekeerd naar Delft. Hugo ging weer ‘naar de kerk’. Het kan verkeren.
- 36 Zie noot 13 van dit hoofdstuk.
- 37 BVD: toenmalige Binnenlandse Veiligheidsdienst, nu AIVD.
- 38 *Delfse Lente*: Voor de naam van dit hoofdstuk dank ik de initiators van het gelijknamige toneelstuk (zie pag. 105).
- 39 Voor deze paragraaf heb ik gebruik gemaakt van de informatie: http://www.tuencyclopedie.nl/index.php?title=Nota_Posthumus
- 40 Jan IJnsink geeft hier wel een te simpele voorstelling van zaken. Uit het archief van de socialistische studentenvereniging Politeia blijkt dat deze vereniging hier ook de hand in heeft gehad. Ik ga de betekenis van Politeia inzake de bezetting nog beschrijven.
- 41 De begrippen ‘Conflictmodel’ en ‘Harmoniemodel’ waren toen erg in zwang. We zeggen nu: ‘strijden’ of ‘polderen’.
- 42 Delft Integraal 2008-4.
- 43 Een studentenpartij in de Hogeschoolraad. AAG staat voor Afdelings Actie Groepen.
- 44 Ik was niet de enige onafhankelijke bezoeker. De twee RK-studentenpastores, Pater Peels en zijn collega, waren ook op bezet gebied geweest zonder een loyaliteitsverklaring getekend te hebben. Zij waren dus oprecht maatschappelijk geëngageerd.
- 45 Voor het verslag, gepubliceerd in Mierakel 1973, 1e jaargang nr. 5, zie bijlage 1. Het blad Mierakel was een uitgave van de NSR (Nederlandse Studenten Raad), waarin we de namen tegen komen van Jan Smit en Bé Emmens. Ik hierover een gesprek gehad met Leo Molenaar. Hij is goed op de hoogte van de historie van die tijd. Hij behoorde net zoals Kees Maan tot de Kleine Sectie van Politeia (zie pag. 103 en eindnoot 49). Hij heeft de historie van de AAG op zijn website www.leomolenaar.nl beschreven. Over Politeia staat niets op zijn website. Wat betreft het Mierakel vertelde hij mij het volgende. Vóór de jaren zestig hadden de Corpora de macht in het universitaire wereldje. Met de opkomst van de SVB (studentenvakbond), met in hun kielzog de AAG (Afdelingsactiegroepen) werden de Corpora in de verdediging gedrongen. Het weekblad Orakel was inmiddels geheel in handen van de VSSD (formeel vereniging die de praktische belangen van de studenten behartigde, maar

Vervolg noten hoofdstuk 3

- het Orakel was een linkse roepoeter, opm. JG). Met het blad Mierakel (hij kende het blad niet, maar toen ik mijn exemplaar liet zien, veronderstelde hij het volgende) probeerden de Corpora weer invloed te krijgen. Dit had weinig succes.
- Ik acht deze analyse van Molenaar juist. Het blad Mierakel was ook geen lang leven beschoren. Gesprek met Leo Molenaar vond plaats op 4 juni 2013.
- 46 De biografie *Nooit op de knieën, Marcus Bakker, Communist en parlementariër (1923-2009)* is in 2015 verschenen.
- 47 Data gesprekken: IIsink 24 september 2012 en 23 september 2014, Maan 8 oktober 2012.
- 48 Met de term '1000-gulden-wet' bedoelde men de wet die het collegegeld meer dan verviervoudigde tot 1.100 gulden.
- 49 Zij behoorden ook beiden tot de Kleine Sektie (KS) van Politeia. De KS is te vergelijken met de Inner circle of the Party uit 1984 van Orwell. (Iets dergelijks constateert ook Racek als hij de structuur van het communistische systeem in zijn land bespreekt. Hij gebruikt de metafoer 'uienstructuur'. Zie zijn 2^e brief aan professor Thompson, bijlage 7). Naast de KS was er ook een Grote Sektie (GS). Van beide secties heb ik notulen aangetroffen. De bijeenkomsten die ik bezocht, hadden geen specifieke naam. Mensen die als politiek betrouwbaar opvielen, werden door leden van de KS uitgenodigd om kandidaat-lid te worden. Ik vond stukken waarin stond, dat de kandidaat-leden scholing kregen (in allerlei marxistische theorieën), en als zij 'geslaagd' waren, werden zij lid en zodoende toegelaten tot de GS. Jan Kees Maan wist zich de grote roerganger. Zo staat er in de notulen van de GS van maandag 18 december 1972 punt 4 'Bezetting' het volgende: 'Jan Kees doet verslag van het verloop van de GS-vergadering op 11-12. De bedoeling van de vergadering was om aan de hand van de stukken over de recente ontwikkeling aan het studentenfront de bezetting voor te bereiden. De GS is van mening dat de Politeianen op de bezetting uitstekend zijn opgetreden. De inzet was geweldig. Ook de kandidaat-leden hebben geweldig gewerkt. Een pluim!'
- 50 James Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw*, pag. 173 en 179.
- 51 Data gesprekken v. Nauta Lemke: 24 januari 2013 en 14 november 2014. James Kennedy zou misschien gelijk kunnen hebben, als hij bedoelt dat de initiatiefnemers van de WUB de oprichters waren van Nieuw Babylon. Of werd die wet geïnitieerd ook uit angst?
- 52 Professor Henk van Riessen praktiseerde het paradigma van de 'Soevereiniteit in eigen kring' afgekort met SIEK. Van Riessen adviseerde ons om dit niet te noemen. Want volgens hem was links 'SIEKofoo'.
- 53 Officieel: Delftsch Bouwkundig Studenten Gezelschap Stylos. Het is de onafhankelijke studievereniging van de faculteit Bouwkunde in Delft. Het heeft als voornaamste doel 'het behartigen van de belangen van de bouwkundestudent'. Ze is sinds 1894 uitgegroeid tot een studievereniging met ruim 2100 leden en zo'n 100 actieve commissieleden en is daarmee een van de grootste en actiefste studieverenigingen van Nederland. Bron: www.stylos.nl
- 54 <http://www.stylos.nl/drupal/group/theater>
- 55 Mail van 11 december 2014. Oras is een partij die de studenten vertegenwoordigen in de Delftse Universiteitsraad. Zie ook www.oras.nl
- 56 Zie <http://oras.nl/vereniging/historie/>
- 57 Tony Judt, *De Gebeugenhut*, pag. 127.
- 58 Het lijkt erop, dat dit citaat niet de studenten betreft die aan een Technische Hogeschool studeerden. Het vak 'bedrijfskunde' werd toen ook al op de THD gedoceerd. Voor zover ik kan nagaan, vonden bijna alle linkse '68ers die van zich lieten spreken, werk in het onderwijs, het openbaar bestuur of de media. Voor Jan IIsink maak ik een uitzondering. Hij heeft zijn boterham verdiend als architect.

Vervolg noten hoofdstuk 3

- 59 Het lijkt erop dat er sprake is van een internationale organisatie. Zie De Groene Amsterdammer, *Global Rethink, Amsterdam is voor ons een directe inspiratie*, 1 april 2015.
- 60 Wat dit betreft, praktiseert De Groene Amsterdammer op zijn manier aan 'rendementsdenken'. Zie *De oogst van het Maagdenhuis*, De Groene Amsterdammer van 13 april 2015.
- 61 Trouw 4 maart 2015. Overigens zou men kunnen concluderen dat deze studenten niet links zijn. Ik heb het Bungehuis tijdens de bezetting bezocht, en ik zag geen marxistische uitingen. Geen foto's van Marx of Lenin aan de wand. Wel zag ik een film met een alternatieve visie op de gebeurtenissen (Maidanplein) in de Oekraïne. Vermeldenswaard is mijn ervaring dat ik bij binnenkomst (via een huishoudtrap door het raam, aan de kant van de Singel) geen loyaliteitshandtekening hoefde te zetten. Toen ik een van de leiders van de bezetters vroeg waarom ik geen handtekening moest zetten, antwoordde hij mij 'die heb je al gezet; je bent ook een bezetter sinds je via het raam het gebouw bent binnengedrongen'. Enig gevoel voor humor kon ik deze organisator-bezetter niet ontzeggen.
- 62 Eind 1970, begin 1980, culmineerde dit tot grote vredesdemonstraties. Maar hierover later meer.
- 63 Delft Integraal 2008-4.
- 64 Ook dit punt heb ik met Jan IJssink besproken. Hij moest erkennen dat hij er toen niet echt over nagedacht had hoe de Tsjecho-Slowaken het communisme ervoeren tijdens de 'Praagse Lente'. Toen hij Tsjecho-Slowakije bezocht, had hij door omstandigheden met weinig Tsjechen gesproken. Hij vond de inval van de Warschaupact-landen verschrikkelijk. Overigens is Jan tot op de huidige dag het communisme trouw.
- 65 Ook hier een herinnering van Jan IJssink. Hij vertelde mij, dat hij (elk jaar) namens de studievereniging Stylos (werd omgedoopt in Stielos) geld ging ophalen bij grote bedrijven. Daar begonnen de managers zich steeds meer bewust te worden, dat Stielos een linkse organisatie was geworden. Het bleek geen belemmering om geld te krijgen. Integendeel. De managers waren nieuwsgierig, en wilden weten wat er zoal gebeurde, en bleven doneren. Dit zou mogelijk pleiten voor het standpunt van James Kennedy, zie eindnoot 51.

Hoofdstuk 4

- 1 Robert van Voren liep ik na 30 jaar weer tegen het lijf. Hij heeft inmiddels een indrukwekkend 'staat van dienst'. Heel zijn leven heeft hij zich ingezet voor dissidenten. Vooral wanneer zij als 'krankzinnig' in een psychiatrische inrichting worden geplaatst. Hij heeft zijn memoires beschreven in *Levenslang, tussen dissidenten en waanzin. Misbruik in de psychiatrie aan de kaak gesteld*.
Robert van Voren is Chief Executive van Human Rights in Mental Health-FGIP en professor politicologie aan de Vytautas Magnus Universiteit in Kaunas (Litouwen) en Ilia Staats-Universiteit in Tbilisi (Georgië), en visiting professor aan de Grinchenko University in Kiev (Oekraïne). Hij is tevens Vice-President voor Europa van de World Federation for Mental Health (WFMH). Zie ook: www.gip-global.org Facebook: <https://www.facebook.com/FederationGIP?ref=hl> en www.robertvanvoren.com
- 2 Het gezegde 'altijd winter, maar nooit kerstfeest' had ik gelezen in het vierde hoofdstuk van *The Lion, the Witch and the Wardrobe* (een van de boeken van de Chronicles of Narnia van C.S. Lewis). Ik had die boekenreeks op een van mijn reizen voor Pavel meegenomen. Ik wees hem op deze passage, en hij beaamde dat hiermee inderdaad zijn wereld perfect werd gekarakteriseerd. Net zo treffend als Orwell het beschreef in *1984*, maar dan op een andere wijze. De Slowaakse dissident Milan Šimečka vond ook treffende overeenkomsten tussen de communistische Tsjecho-Slowaakse maatschappij en de wereld die

Vervolg noten hoofdstuk 4

Orwell in zijn roman *1984* beschreef. Hij heeft een nawoord (van 67 pagina's) geschreven, dat in de Tsjechische vertaling van *1984* (uitgegeven in Keulen in 1984 – in Tsjecho-Slowakije was *1984* verboden literatuur) is opgenomen. De titel van het nawoord luidt 'Onze kameraad Winston Smith'. Dit nawoord heeft hij geschreven in de jaren 1981-1983. Met een onderbreking van één jaar en drie weken, zo staat er expliciet vermeld als laatste zin. In zijn nawoord vergelijkt hij zijn ervaringen met die van Winston Smith, de hoofdpersoon van *1984*. En die zijn identiek, vandaar dat hij Winston dan ook 'zijn kameraad' noemt. Hij constateert, dat 'zijn kameraad' op zoek is naar het 'waarom' van *1984*, maar dat hij slechts antwoord krijgt op het 'hoe'. Duidelijk blijkt dit, toen Winston het deel van het boek: 'The theory and practice of oligarchical collectivism' (*Nineteen Eighty-Four*, pag. 191 e.v.) had gelezen, waarin wordt beschreven 'hoe' het systeem werkt, en toen hij net wilde beginnen aan het gedeelte waarin de vraag 'waarom' aan de orde wordt gesteld, hij gearresteerd wordt. Waarmee die vraag onbeantwoord blijft. En dit vindt Šimečka unfair van Orwell. En dan probeert Šimečka zelf een antwoord te geven op deze vraag. Dit doet hij in het hoofdstuk 'Waarom?' (pag. 318). Hij stelt dan, dat om deze vraag te beantwoorden hij in een betere positie is dan Orwell. 'In tegenstelling tot Orwell, ben ik niet aangewezen op loutere scherpzinnige speculatie.' En dan stelt hij, dat hij 'na dertig jaar geleefd te hebben in de nagebootste Oceanische maatschappij' uit ervaring kan spreken. Hij komt tot de conclusie (waarbij de communistische oriëntatie die nog in zijn genen zit, zich verraadt). 'Het mysterie van de macht is banaal, en bijna gênant (...). Immers, het is van alle tijden: ligstoelen bij de Romeinse patriciërs, vreetpartijen bij de militaire aristocratie, volle buiken bij de bisschoppen, donzen dekbedden bij de stedelingen en gouden kranen in de Vanderbilts badkamers.'

- 3 De communistische autoriteiten hadden er belang bij, om zoveel mogelijk Tsjecho-Slowaken een tijd in een westers land te laten verblijven. In de Slotakkoorden van Helsinki was overeengekomen, dat er een soort evenwicht zou zijn in de aantallen van westerse mensen die Oost-Europese landen zou bezoeken en omgekeerd. Vandaar dat de communistische autoriteiten graag 'bouwvallers' lieten gaan, en geen intellectuelen.
- 4 Ik kon ze legaal laten werken. Ik kon bij de Belastingdienst in Brunssum een Sofnummer aanvragen, dat mij per omgaande werd toegestuurd. Wel moest ik op een formulier aangeven waarom ik met deze Tsjecho-Slowaken een dienstverband had aangegaan, en niet met Nederlanders. Ik vermeldde dan op het betreffende formulier dat ik op deze wijze de aanbevelingen van de Derde Mand van de Akkoorden van Helsinki 'handen en voeten' wilde geven.

Hoofdstuk 5

- 1 Blijkens de gegevens van de Kamer van Koophandel.
- 2 Laurens Jan Hogenbrink heeft mij dit verteld tijdens een gesprek dat ik met hem had naar aanleiding van onze correspondentie die wij eind 2006 voerden. Het gesprek vond plaats op 9 februari 2007 bij hem thuis.
- 3 Oktobernummer 1982.
- 4 Decembern timer 1982.
- 5 De integrale tekst met daarbij aangegeven de weglatingen in 'Informatie over Charta '77' zie: *Wat Charta '77 werkelijk gezegd heeft*, pag. 46-71.
- 6 De complete correspondentie heb ik in het archief van het IKV teruggevonden. Vermeldenswaard is, dat Arie van der Poel de enige lijkt te zijn geweest die het IKV kritische vragen over de verhouding IKV en Charta '77 heeft gesteld. Ik heb in ieder geval geen andere kritische brief aangetroffen. Correspondentie Van der Poel en IKV: IKV-archief, dossier 408.

Vervolg noten hoofdstuk 5

- 7 Brief Van der Poel 22 december 1982, brief IKV 5 januari 1983.
- 8 Brief Van der Poel 14 juni 1983, brief Bartels 24 juni 1983.
- 9 Brief Van der Poel 6 september 1983.
- 10 Wijlen Jan van der Does, hij is overleden op 2 september 2011.
- 11 Brief 10 mei 1984.
- 12 Brief 31 augustus 1984.
- 13 In het Nederlands.
- 14 In het Engels.
- 15 Dit lijkt na ruim 30 jaar bevestigd. Ik heb Jan Kavan via Facebook op 11 juni 2015 aan deze kwestie gememoreerd. Hij heeft hierop niet gereageerd.
- 16 Intermediair, 14 februari 1986 (22^e jaargang nummer 7).
- 17 Uiteraard had ik de buitenste pagina eraf gescheurd. Ik vond het te riskant om een Intermediair met grote letters HAVEL op de eerste pagina in m'n koffer te stoppen. Zie ook noot 2 hoofdstuk 7.
- 18 Ook gepubliceerd in het Kernblad van december 1986. Kennelijk werd dit document als belangrijk geacht: ik vond dit stuk in het archief van het IKV ook vertaald in het Engels en Duits.
- 19 Dit heeft hij mij in een gesprek bij hem thuis in Oisterwijk in 2006 verteld.
- 20 CEEPB was lange tijd gevestigd op de Jan van Goyenkade te Amsterdam. Sinds enkele jaren is de CEPB gevestigd aan de Nieuwe Prinsengracht.
- 21 Gesprek 10 juni 2008 in Praag.
- 22 Kees Mercks is bekend om zijn vertalingen van Tsjechische boeken, waaronder ook enkele boeken van Havel.
- 23 Met dank aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG).
- 24 De stichting is opgericht op 3 november 1981.
- 25 Ik zat in hetzelfde dilemma toen wij het boekje *Wat Charta '77 werkelijk gezegd heeft* gingen uitgeven.
- 26 Vera Dolanová was ook communiste voordat zij naar Nederland vluchtte. Alex Tomský heeft mij verteld, dat ze beiden op dezelfde sjoel zaten. En dat Vera, zoals zoveel anderen van de sjoel internationalistisch wilden zijn, zodoende bij het communisme uitkwam. Gesprek 10 juni 2008 in Praag.
- 27 *Alles moest anders. Het onvervuld verlangen van een linkse generatie.* (1991).
- 28 *Alles moest anders*, pag. 218.
- 29 *Ibid.*, pag. 30, 31.
- 30 Dat was een onderzoeksverslag door de Tsjecho-Slowaakse communistische partij uit 1968 waarin de politieke vervolgingen uit 1948 werden beschreven. De Nederlandse vertaling (onder de titel *Een onder tafel gewerkt rapport*) werd binnen de partijkring verspreid met een toelichting van het echtpaar Ebels, waarin kritiek werd geuit op de CPN. De invasie van '68 had de CPN weliswaar veroordeeld, maar de partij hulde zich in stilzwijgen over de schending van de mensenrechten en de repressie van de dissidentenbeweging Charta '77. De partijleiding startte een royementsprocedure.
- 31 Verslag van het secretariaat van 7 september 1978: 'Affaire Ebels. Sjep Geugjes maakt melding van mededeling van Geert Lameris over ledenvergadering van gisteravond. Besloten is dat Ebels en zijn vrouw het materiaal hebben in te trekken. Dat is door beiden toegezegd. Er komt een brief over. Geert Lameris stuurt rapport.' Verslag en brief: archief CPN, inventarisnr. 411. Inzake dossier Fennema, zie: <http://www.iisg.nl/archives/nl/files/f/ARCH02557.php> Zie ook Fennema. *Goed Fout*, pag. 264 e.v.

Vervolg noten hoofdstuk 5

- 32 *De blik naar het Oosten*. Verschenen in het dagblad van de Communistische Partij Nederland 'De Waarheid', (14 maart 1983). Ik de krant had gekocht bij Atheneum op het Spui in Amsterdam. Toen ik het interview in een lunchroom aan het Koningsplein aan het lezen was, kwam Vera Ebels binnen en ging enkele tafels bij mij verwijderd zitten. Het werd bijna een 'vervreemdende ontmoeting'.
- 33 Ik heb destijds wat dit betreft de publicaties van de Stichting en het IKV nauwkeurig gevolgd, maar op dit punt heb ik nergens een aanwijzing kunnen vinden.
- 34 *Alles moest anders*, pag. 175.
- 35 In deze toespraak maakte hij ook gewag van ene Opa Meijer, die in een advertentie in Trouw partijgenoten uit het CDA had opgeroepen de vergadering van de partijraad te laten schieten en naar de demonstratie in Amsterdam op het Museumplein in Amsterdam te gaan. Deze advertentie zou een creatieve grap van een Amsterdamse student zijn geweest. Zie *Vooruitgeschoven Spionnen*, pag. 69. Dus, de twee informatieve elementen, (Charta '77 en Opa Meijer) in de toespraak waren beide niet waar. Zie ook pag. 217.
- 36 23 November 1981. Zes dagen eerder, dus op 16 november 1981 had Charta '77 de verklaring wereldkundig gemaakt.
- 37 Verklaring Charta '77. Deze verklaring heeft geen nummer. In 1981 is Charta opgehouden haar documenten te nummeren vanaf document nummer 29, gedateerd 27-4-1981. Vanaf 1-1-1982 is Charta weer begonnen haar documenten te nummeren. Vermeldenswaard is, dat Jiří Hájek het initiatief heeft genomen dit document op te stellen, en toen het document bijna gereed was, hij opmerkingen betreffende de Koude Oorlog heeft verzacht. Zie *Charta 77: Dokumenty 1977-1989*, Blanka Císařovská/Vilém Prečan, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2007. In dit standaard werk over Charta '77 heeft dit document van Charta '77 het nummer D183 (pag. 398; deel 1).
- 38 Informatie over Charta '77, nummer 5/6 december 1981 pag. 3. Zie ook *Wat Charta '77 werkelijk gezegd heeft*, pag. 107 eindnoot 15.
- 39 Zoominfo '...From the late 1970s to early 1990s she was the editor of the Dutch periodical Informatie over Charta '77...'
- 40 Dit bleek Petr Pithart te zijn. In de communistische tijd moest dit geheim blijven.
- 41 In het decembernummer van 1982 (nr. 5/6). In *Wat Charta '77 werkelijk gezegd heeft* staan beide versies naast elkaar.
- 42 Brief van 3 januari 2007.
- 43 Dit artikel is op 3 maart 2007 onder de titel *Vredesactivisten onder vuur* verschenen in het Reformatorisch Dagblad.
- 44 Zoals zoveel CPN-ers zich een goede maatschappelijke positie hebben kunnen verwerven, zie HP-De tijd van 8 juni 2011: *De CPN is dood, leve de CPN'ers*.
- 45 Dit fonds heeft als doelstelling een vrije ideeën- en informatiestroom over de grenzen heen en het ondersteunen van kwalitatieve uitgeverijen in Centraal en Oost-Europa. Officieel: CEEBP was established in Amsterdam in 1992 under the auspices of the European Cultural Foundation. Its aim is to enhance the free flow of thought and information across borders, by supporting quality publishing in Central and Eastern Europe. Further, the Fund assists associations of publishers and booksellers in improving the book trade infrastructure in their countries. Zie <http://www.cebep.org/>
- 46 Nr. 26622 vernietigd op 1 december 1989 en een Praags dossier nr. 1366 dat op 15 januari 1988 is vernietigd.
- 47 Heden ten dage is de CEEPB gevestigd op de Nieuwe Prinsengracht 89 te Amsterdam.
- 48 Blijkens een uittreksel Kamer van Koophandel van die datum.

Vervolg noten hoofdstuk 5

- 49 Brief 17 september 2007. Overigens bleek het dossier van de stichting bij de KvK al langer niet bijgewerkt: de naam van Wagner werd ook niet in het uittreksel van de KvK vermeld. Men is wettelijk verplicht om elke wijziging van een rechtspersoon binnen drie weken door te geven aan de KvK.
- 50 Mail 28 september 2007.
- 51 Mail 2 oktober 2007.
- 52 Mail 12 oktober 2007.
- 53 Brief 1 november 2007.
- 54 Onderwerp van het congres was: Charter 77: From the assertion of human rights to a democratic revolution, 1977-1989. Andere Nederlanders die het congres bijwoonden waren naast Jef Helmer, Dick Verkijk en oud-minister Max van der Stoel. Dick Verkijk was bekend geworden, omdat hij de ontmoeting had georganiseerd tussen Max van der Stoel en de eerste ondertekenaar van Charta '77, professor Jan Patočka. (Zie zijn boek *Van Panservuist tot pantservest*; pag. 213 e.v.) Als gevolg van deze ontmoeting is Patočka op ruwe wijze verhoord, wat hij niet heeft overleefd. Hij overleed op 13 maart 1977 op 69-jarige leeftijd. Voorafgaand aan het congres heb ik een interview bijgewoond tussen Dick Verkijk en de dochter van professor Patočka, Františka Sokolová. Het was door de emoties een indrukwekkende ontmoeting.
- 55 Palach Press als informatiebron wordt voor het laatst genoemd in *Informatie over Charta '77* in het 6^e nummer van 6 juni 1989.
- 56 *Informatie over Charta '77*, pag. 15, nummer 6, januari 1991.
- 57 Ik had hem onder meer gemaïld: In het laatste nummer van jouw 'Informatie over Charta '77' (uitgave van 6 januari 1991 pag. 14) schrijf je: 'Onze stichting had reeds eerder contacten proberen te leggen met IKV en Pax Christi i.v.m. arrestaties van 'dissidente' schrijvers in mei 1981. Toen nog weigerde het IKV een protestverklaring te ondertekenen met als argument: 'Wij kunnen ons niet met alles bezig houden en hebben prioriteit gelegd bij de strijd tegen de kernbewapening'. Dus in mei 1981 had het IKV geen belangstelling voor de Oost-Europese dissidenten in casu Charta '77. En hier moet jij toch moeite mee gehad hebben. Mijn vraag is, waarom heb jij hier nooit over geschreven in jouw *Informatie over Charta '77*? Het zou toch eerlijk geweest zijn, wanneer jij kritiek op IKV had geuit? Ik zal je vertellen, dat wanneer jij dit had gedaan, ik niet gearzeld zou hebben om contact met jou te zoeken voor samenwerking. (...) Al met al, moet jij het toch niet vreemd vinden dat ik (...) concludeer dat jouw stichting in zijn uitingen naar buiten toe consequent heeft gesteld dat Charta '77 achter het IKV stond. Dat je pas in 1991 naar buiten brengt dat jullie het IKV ook kritiseerde, kwam als mosterd na de maaltijd. N.B.: Bij het schrijven van dit boek ontdekte ik, dat in het nummer van maart 1982 (pag. 3) deze kritische kanttekening weliswaar staat, maar zodanig dat men er gauw overheen leest. De aanhef van het artikel luidt: 'Charta '77 en de Nederlandse vredesbeweging vinden elkaar'. Dat Helmer niet de moeite heeft genomen mij dit tegen te werpen is veelzeggend.
- 58 Ik heb hem nog gevraagd of hij destijds het boek *Wat Charta '77 werkelijk gezegd heeft* had ontvangen. Daarin staat deze brief in beide versies: de volledige en de geamputeerde versie. Destijds hadden wij dit boek ook naar zijn stichting gestuurd. Ik heb hem verteld dat ik de initiator ervan was. Hij antwoordde mij, dat hij zich niet kon herinneren dit boek ontvangen te hebben.
- 59 Ook meldde ik dat ik aanvankelijk had overwogen om met zijn stichting samen te werken, maar gezien het eenzijdig pro-IKV-standpunt van de stichting, ik het beter heb geacht om

Vervolg noten hoofdstuk 5

- ervan af te zien. Om het maar concreet te zeggen: ik vertrouwde de stichting niet, omdat ik met de mogelijkheid rekening hield dat de stichting was gefiltreerd door de StB. Mijn voorzichtigheid was niet onterecht. Uit het StB verslag van Jef Helmer (reg.nr. 37068, archiefnr. 836819, aantal pagina's 30) blijkt dat een agent van de StB het met Jef Helmer aanlegde, zijn vertrouwen wekte, en hem in Utrecht (Helmer woonde toen in Utrecht) thuis heeft bezocht. Dit zou volgens het StB-verslag in juli 1982 hebben plaatsgevonden. Uiteraard houd ik het gestelde in zijn StB-dossier niet zondermeer voor waar, maar toch.
- 60 Informatie over Charta '77, 6 januari 1991, jaargang 9.
- 61 *21 november – de toespraken*, Boekmakerij/uitgeverij Luyten te Amstelveen.
- 62 *Tussen Oost- en West-Europa*, De Horstink Vredesboek nr. 3, copyright IKV 1983. Dit boek stond onder redactie van Wim Bartels (en anderen).
- 63 *Tussen Oost- en West-Europa*, pag. 90.
- 64 Mient Jan Faber, *Vooruitgeschoven spionnen*, pag. 68, 69.
- 65 Brief 15 maart 1982.
- 66 De Poolse onafhankelijke vakbond Solidarność.
- 67 In die tijd zorgde ik ervoor dat mijn vriend Pavel Bratinka op de hoogte was. Ik stuurde hem via vrienden van tijd tot tijd nummers van het Kernblad, het huisorgaan van het IKV. En Pavel Bratinka informeerde de woordvoerders.
- 68 Juist in die tijd had Charta '77 er belang bij direct te reageren op brieven. De enige toen nog levende woordvoerder in die tijd, Radim Palouš (overleden op 10 maart 2015) heeft mij verteld dat het toen erg slecht ging met Charta '77 (interview dd. 15 oktober 2008). De repressie was als nooit tevoren en erna. Het regime had zich voorgenomen om Charta '77 binnen 5 jaar te liquideren. *Dobrodružství pobytu ve zdejším* Radim Palouš in gesprek met Josef Beránek, Karmelitánské Nakladatelství Kostelní Vydří 2006, pag. 156. Zie ook Vladimir Kusin *Charter 77 calls for Peace Worthy of Man*, waarin hij stelt, dat de brief laat was gearriveerd, omdat deze in maart per post was verzonden, en dus niet aangekomen. In augustus was de brief aangekomen via persoonlijk contact. (München, 8 september 1982 Radio Free Europe, document draagt code F615.) Christie Miedema schrijft in haar proefschrift *Vrede of Vrijheid?* op pag. 190: 'Charta '77 antwoordde wel op brieven van het IKV, zij het met grote vertraging.' De 'vertraging' lag niet aan Charta, maar aan het IKV. Verder gebruikt zij het meervoud (brieven), maar ik weet van slechts één brief waarin Charta inhoudelijk heeft gereageerd op een brief van het IKV.
- 69 Uitgebreidere citaten zie bijlage 9.
- 70 Ladislav Hejdiánek.
- 71 Wereld vredesassemblee (ook wel Wereld vredesconferentie genoemd) die werd gehouden in Praag van 21-26 juni 1983. Het bezoek bij Hejdiánek vond plaats op 25 juni 1983 van 21:35 uur tot 00:15 uur. Bron: volgerslag StB.
- 72 Hejdiánek heeft zijn visie over het kernwapenvraagstuk gegeven in zijn artikel 'What Peace Do We Actually Want?' Gepubliceerd in *Voices from Prague* (pag. 29 e.v.).
- 73 Interview in: Kerk in Den Haag, nr. 164, maart 2014. <http://www.kerkindenhaag.nl/articles/view/mient-jan-faber-over-de-nucleaire-veiligheidstop-kernwapens-goed-voor-stabiliteit>
- 74 Brief 12 januari 1984, getekend door Aad Janssen, (secr. IKV internationaal).
- 75 De volgende onderwerpen zouden aan de orde komen:
- De rol van de mensenrechten voor het veiligstellen van de democratische vrede.
 - Hoe wij de impact van militaire- en politie-ideologieën te boven kunnen komen.
 - De lengte van de nationale dienstplicht en de mogelijkheden voor een alternatieve burgerdienst voor gewetensbezwaarden.

Vervolg noten hoofdstuk 5

- 76 Het was een algemene uitnodiging. De naam Mient Jan Faber was in de getypte brief handgeschreven ingevuld. Charta '77 had dus kennelijk meerdere persoonlijke uitnodigingen verstuurd.
- 77 Gesuggereerd wordt, dat hij geen visum kon krijgen. Echter, enkele maanden eerder was hij nog in Praag geweest, zie 'Het heeft toch zin gehad' door Hans Gulpen, *De Gelderlander* 21 juni 1988. In een correspondentie eind 2006 met Laurens Jan Hogebrink heb ik hem er op gewezen, dat het onduidelijk is, wanneer vertegenwoordigers van het IKV (in het bijzonder Mient Jan Faber) en Pax Christi in Tsjecho-Slowakije zijn geweest, en met wie ze hebben gesproken. Ik heb hem verzocht mij een chronologische opsomming te geven. Die heb ik nooit van hem mogen ontvangen.
- 78 Bijvoorbeeld: Parool 20 juni 1988: 'Praag zet vredesactivisten land uit.' AD: 'Tsjechen sturen Nederlandse vredesactivisten weg.' Dat mensenrechten het onderwerp was, werd in de kranten weliswaar even genoemd, maar de koppen waren misleidend. Want de vredesactivisten (die weer veilig in het Westen waren gearriveerd) waren de 'helden', en over de mensenrechtenactivisten en het repressieve regime verder geen nieuws. En daar was het hen nu juist om te doen geweest.
- 79 De Telegraaf 20 juni 1988.
- 80 END-conventie in Perugia. De betekenis van de END-conventies zal ik nog uitgebreid bespreken. De brief is gedateerd met 13 juli 1984. Beide brieven zijn gepubliceerd in *Documents of Independent Peace Movements East-West*. No. 4, februari 1985. Uitgegeven door Listy. Over 'Listy' nog het volgende. In Italië werd het Tsjechisch-talige maandblad 'Listy' uitgegeven door Jiří Pelikán. Pelikán was lid van het Europees Parlement voor de Italiaanse Socialistische Partij. De briefwisseling is ook gepubliceerd in het Kernblad oktober 1984 pag. 6-8. Overigens niet compleet: en zijn weglatingen.
- 81 Voor volledige tekst van de brief en de reactie van Onyszkiewicz, zie bijlage 2.
- 82 Brief gedateerd met 14 september 1984. Kopie van origineel: IKV-archief dossier 421.
- 83 Faber had in zijn brief aan Onyszkiewicz onder meer de woorden 'open' en 'gesloten' zelf onderstreept. In het Kernblad zijn deze woorden niet onderstreept, of anderszins (cursief, vet) benadrukt.
- 84 Zie brief van Van der Poel, pag. 125.
- 85 Mail 11 februari 2007.
- 86 Mail 2 februari 2015.
- 87 Verslag van de conferentie *Vrede tegenover Veiligheid?* Geschreven door Laurens Jan Hogebrink.
- 88 Christie Miedema. *Vrede of Vrijheid?*, pag. 190.
- 89 Koen Koch *Over politiek, Mient Jan Faber en Praag 2*, Vrij Nederland 24 maart 1983.
- 90 Zie zijn eerste brief aan Racek, bijlage 5.
- 91 Beatrice de Graaf, *Over de Muur*, pag. 156.
- 92 De noot begint met: 'De gegevens van Faber en Müller werden in alle belangrijke databanken van het MfS opgeslagen...' en dan volgen er namen van databanken, maar geen verwijzing naar zijn dossier. Saillant detail: deze voetnoot ontbreekt in *Über die Mauer*, de Duitse versie van haar proefschrift.
- 93 *Abkürzungsverzeichnis. Häufig verwendete Abkürzungen und Begriffe des Ministeriums für Staatssicherheit*. Uitgave BStU.
- 94 HA XX ZMA 1993 Band 5, pag. 224.
- 95 Ik heb het feestje van veertig jaar IKV meegemaakt. Degene die de show stal was de VVD-er Hans van Baalen. In de geschiedenisquiz was hij verreweg de beste. Verder stelde het feestje

Vervolg noten hoofdstuk 5

niet veel voor. Het weinige waarvan ik heb kunnen genieten was het gratis raketijsje. De feestbundel *IKV 1966-2006, veertig jaar mobiliseren voor vrede*, die werd uitgegeven naar aanleiding van het veertigjarig jubileum bevat nogal wat fouten. Zo zou de END-conventie in Amsterdam in 1995(!) plaatsgevonden hebben. Verder is de beschrijving van het END (-Appel) op z'n zachtst gezegd verwarrend.

Hoofdstuk 6

- 1 Racek begint zijn brief met: 'Ik hoorde over uw bezoek dit jaar aan Praag, dat heel anders verliep dan u had verwacht.' Racek doelt op het feit, dat Thompson nauwelijks met chartisten heeft gesproken. Zij meden hem. Thompson laat in het midden wie hem heeft ontvangen. Hij reageert met de opmerking, dat u 'zult begrijpen dat ik niet in bijzonderheden tred.' De chartisten hebben altijd openheid betracht met hun contacten naar buiten, dus Thompson had wel in bijzonderheden kunnen treden. Zij zouden zodoende nooit van conspiratief handelen beticht kunnen worden. Verder schijft hij, dat hij 'met veel hoffelijkheid' is ontvangen. De vraag is natuurlijk, wie het is geweest die Thompson 'hoffelijk' heeft ontvangen. De communistische autoriteiten? Padraic Kenney stelt dat Thompson wel gesprekken heeft gevoerd met chartisten, maar levert geen bewijs. Zie *A carnival of revolution*, pag. 94.
- 2 Ik doe Thompson te kort, als ik in deze paar zinnen het boek van hem samenvat. Daarom in bijlage 4 een samenvatting van zijn boek.
- 3 New Statesman 24 april 1981.
- 4 Ik ga hier verder inhoudelijk niet op in. Voor de correspondentie, zie bijlage 5.
- 5 Tony Judt, *De Geheugenhut*, pag. 166-167. Zie ook Tony Judt & Timothy Snyder, *Denken over de twintigste eeuw*, pag. 245.
- 6 Inderdaad een veel langere brief dan Racek had geschreven. Daarbij moeten we bedenken dat de omstandigheden waaronder Racek en Thompson hun brieven schreven heel verschillend waren. Thompson deed het vrijelijk. Racek in het geheim. Toen Racek zijn brief had geschreven, heeft hij zijn kopie vernietigd, om te voorkomen dat de geheime dienst deze zou vinden bij een mogelijke huiszoeking.
- 7 Voor de volledige brief, zie bijlage 6.
- 8 Zie ook: <http://www.czechlit.cz/en/bohemist/gerald-turner-en/>
- 9 Bijvoorbeeld komen wij zijn naam tegen in het boek *Václav Havel, or Living in Truth*. Dit boek is uitgegeven in 1986, naar aanleiding van het toekennen van de Erasmusprijs aan Havel. De heren G.A. Wagner en H.R. Hoeting schreven het voorwoord. Beide heren waren verbonden aan Praemium Erasmianum Foundation.
- 10 Kavárna Lucerna is onderdeel van het Lucerna Woonpaleis. Het ligt aan de Lucerna Passage. Het geheel is ontworpen door de grootvader van Václav Havel en was ook zijn eigendom. Het was onteigend door de communisten en in de negentigerjaren van de vorige eeuw aan de familie Havel teruggegeven. Het geheel is een fraai staaltje art nouveau, goed verborgen tussen Štěpánská en Vodičkova op een steenworp afstand van het welbekende Wenceslasplein. De winkelpassage (gebouwd in de jaren twintig van de vorige eeuw) is vooral bekend vanwege het in het oog springende beeld – de strijder op het dode paard – van kunstenaar David Černý. Zie ook: <http://www.forbes.com/sites/guymartin/2014/10/02/europes-un-sung-treasures-pragues-cafe-lucerna-the-havel-family-legendary-watering-hole/>
- 11 De exacte datering is lastig vast te stellen. Thompson had de brief 'gedateerd' met 'dinsdag', verder geen maand en jaar. De brief is vermoedelijk uit begin 1982.

Vervolg noten hoofdstuk 6

- 12 Dit betreft de kwestie van het interview dat Thames Television had uitgezonden. Zie bijvoorbeeld citaat pag. 167.
- 13 Men zou deze vraag kunnen beantwoorden met de constatering, dat Thompson die correspondentie heeft gepubliceerd in *Zero Option*. Maar dan merk ik op, dat het END-Bulletin door meer mensen werd gelezen dan dit boek. Ik heb waargenomen dat het IKV een soortgelijke wijze van handelen had. Zo is bijvoorbeeld de correspondentie tussen Charta '77 en het IKV niet gepubliceerd in het Kernblad, maar wel in het boek *Tussen Oost- en West-Europa*. Dit boek was alleen bij insiders bekend.
- 14 Beide brieven in *New Statesman*, 17/24 december 1982. Volledige tekst bijlage 7.
- 15 Kacper Szulecki merkt op, dat de correspondentie Thomson wel degelijk tot andere gedachten heeft gebracht. 'Terwijl Thompsons directe reactie op de brief nogal teleurstellend en polemisch is, was zijn visie merkbaar veranderd als het resultaat van Raceks overreding. In een ontmoeting met Hongaarse intellectuelen in een flat in Boedapest in 1982, lag zijn visie nader zoals Racek die verkondigde dan zoals hij in 1980.' Zie *Entangled Protest*, pag. 211. Zie ook: Kacper Szulecki. *Heretical geopolitics of Central Europe. Dissidents, intellectuals and an alternative European order*.
- 16 Voor de volledige tekst zie: *Wat Charta '77 werkelijk gezegd heeft*, pag. 46-77. Dit is hetzelfde stuk, dat door Vera Dolanová 'verknipt' is weergegeven in het blad Informatie over Charta '77. Zie ook pag. 141-142.
- 17 Hiervoor schreef ik, dat Racek, dus Miloslav Bednár geen chartist was, dus Charta '77 niet had ondertekend. Bednár heeft mij verteld, dat hij een volgeling van Patočka was (hij had ook zijn colleges gevolgd). Nadat Patočka Charta had geïnitieerd, tekenden in navolging van Zdeněk Mlynář veel (teleurgestelde) communisten Charta '77. Volgens Bednár was Patočka hierdoor gedesilluseerd. Voor Bednár was de grote influx van communisten mede de reden om Charta '77 niet te tekenen.
- 18 Dit betreft de situatie anno 2013. Inmiddels lijkt Klaus een populistische koers te varen. Bednár neemt daar afstand van.
- 19 Jan Kavan en Zdena Tomin, *Voices from Prague*.
- 20 De brief is wel in *Listy* (Rome) gepubliceerd, maar dit is geen samizdat uitgave.
- 21 *HL Deb 22 December 1982 vol 437 cc1118-27*
Lord Thomas of Swynnerton
 '(...) I feel that the best advice we may receive this Christmas on this type of subject can be seen in the most recent issue of the *New Statesman*, in which there is a very important letter from a Czech citizen, Mr. Racek, who writes: I would see the task of a non-naïve peace movement as that of supporting military force as an instrument of democracy confronting totalitarianism and of restraining that instrument's propensities to subvert the democratic system.'
HC Deb 22 December 1981 vol 15 cc933-61 933
Mr. Raymond Whitney (Wycombe)
 '(...) I wish to draw to the attention of the House a cry from the heart which went to Mr. E. P. Thompson and to all those in this country who advocate unilateral disarmament. It was from a Czech dissident from Prague, signed only 12 months ago. He said that the aim of a nuclear-free Europe is both naïve and impossible: that but for the nuclear armoury of the West, and the pressure that it exerts upon the Soviet leaders, their totalitarian system will crush what vestigial liberties exist in the East. He also said that they operate in a prison which means the daily quiet and inconspicuous humiliation of millions.

Vervolg noten hoofdstuk 6

Finally, he warned the unilateral disarmers in this country that their own efforts work unconsciously in the interest of a totalitarian system whose aim is world domination based on the liquidation of human rights. That is what we are seeing in Poland and that is what we must all avoid.'

HC Deb 20 May 1981 vol 5 cc292-380 292

The Under-Secretary of State for Defence for the Royal Air Force (Mr. Geoffrey Pattie)

'(...) In short, there can be no doubt whatsoever that a nuclear-free Europe would be a less stable Europe, one in which the Russians would have an increased advantage. They have therefore everything to gain from the proposal and nothing to lose. Many of us have recently read the words of a Czechoslovak dissident who said that, the movement for European nuclear disarmament is an unconscious analogy of the appeasement of the 1930s... a very influential force which works unconsciously in the interest of a totalitarian system whose aim is world domination based on the liquidation of human rights. It is why, I hope, all Members of this House will decisively reject the proposal.'

22 M.J. Faber, *Vooruitgeschoven spionnen*, pag. 69.

23 Dit citaat is een direct vervolg op het vorige citaat, zie pag. 161. Ik herhaal de laatste zin van het vorige citaat, nu als eerste zin.

24 Ik ga ervan uit, dat Jan Kavan de hoofdredacteur is.

25 In het boek *Tussen Oost- en West-Europa* staat hetzelfde stuk, niet als inleiding, maar als bijdrage over Tsjecho-Slowakije. De citaten heb ik uit dit boek overgenomen. Ik geef daarom twee paginaverwijzingen: één naar *Voices from Prague*, de andere naar *Tussen Oost- en West-Europa*, pag. 7 Engels, pag. 84 Nederlands.

26 Pag. 8 en 9 Engels, pag. 86 Nederlands.

27 In *Voices from Prague* staat het eerste deel van het interview. Volledige tekst: Listy (Rome), april 1983 nummer 2 (in aparte bijlage).

28 In *Voices from Prague* staat het eerste deel van dit interview. De scherpzinnige lezer kan dan zelf constateren dat Jan Kavan eenzijdig citeert. In *Tussen Oost- en West-Europa* staat het interview van Havel niet gepubliceerd. Dus wordt zelfs de scherpzinnige lezer op het verkeerde been gezet. Overigens is dit interview in het Nederlands in april 1983 door AIDA-Nederland gepubliceerd. In deze uitgave werd een belangrijke uitspraak van Havel over de westerse vredesbeweging verminkt weergegeven. Zie *Wat Charta '77 werkelijk gezegd heeft*, pag. 17.

29 Het volgende ontleend uit: Přemysl Vachalovský, *Jan Kavan, v Labyrintu Služeb*, pag. 477 e.v.

30 Lidové Noviny 11 juni 1998. Er staat woordelijk dat Petruška Šustrová heeft gezegd: 'Ik herinner mij niet, dat de heer Kavan door wie dan ook van Charta '77 naar Canada is uitgezonden voor een dergelijke propagatie.'

31 Het END-Appel heeft geleid tot het oprichten van de END-vredesbeweging. Dit gebeurde eind 1982. Voor de volledige tekst van het END-Appel zie bijlage 8.

32 Vermeldenswaard is, dat Roel van Duijn, de voorman van de Provo-beweging, geïnspireerd was door Bertrand Russell, zie <https://libertaireorde.wordpress.com/2014/05/21/provo-protestbeweging-en-katalysator/>

33 Ook in de volgende steden: Oslo, Parijs, Berlijn en Lissabon. Zie dissertatie van Patrick D. M. Burke, *European Nuclear Disarmament. A study of transnational social movement strategy*, pag. 48. Amsterdam komt in het rijtje niet voor. We moeten ons realiseren dat twee dagen later het bij ons Koninginnedag was. Wel een heel bijzondere: Koningin Juliana abdiceerde, en prinses Beatrix zou haar opvolgen. Die 30^e april was het 'oorlog' in de binnen-

Vervolg noten hoofdstuk 6

- stad van Amsterdam. De anti-kroningsrellen waren smaakmakend: 'geen kroning, maar een woning.' Die 28^e was de spanning al voelbaar. De lancering van het END-Appel is zodoende aan de linkse '68ers in ons land geheel voorbijgegaan. Of dit de enige reden is geweest, blijft natuurlijk de vraag.
- 34 Op de flyer staat met grote letters: 'A common object: to free all Europe... from Nuclear Weapons...'
- 35 Hun beider namen staan op de flyer.
- 36 http://en.wikipedia.org/wiki/Campaign_for_Nuclear_Disarmament#The_First_Wave:_1957.E2.80.931963 In de tijdspanne tussen de twee golven was er bijvoorbeeld sprake van de Vietnamdemonstraties.
- 37 Kacper Szulecki, *Freedom and Peace Are Indivisible: On the Czechoslovak and Polish Dissident Input to the European Peace Movement, 1985-1989* in *Entangled Protest* (2013) pag. 203.
- 38 Szulecki verwijst hier naar: Benjamin Ziemann, 'A Quantum of Solace? European Peace Movements during the Cold War and Their Elective Affinities', *Archiv für Sozialgeschichte* 49, (2009), 351-388.
- 39 Padraic Kenney, *A Carnival of Revolution*, pag. 92.
- 40 De uitdrukkingen die hierbij horen zijn: 'Ontspanning van onderop' (door vredesactivisten en dissidenten) en 'Tweesporenbeleid' (het ene spoor is contact met de onafhankelijken, dus dissidenten, het ander spoor de officiële organisaties, zoals de officiële vredesraden of zelfs regeringen).
- 41 Edward Thompson, *Politiek van de Vernietiging. De kernoorlog als laatste stadium van de beschaving*.
- 42 Bijvoorbeeld Remco van Diepen stelt dit. 'De vraag was echter (...) of het de rest van de vredesbeweging hiervoor warm zou kunnen krijgen.' Remco van Diepen, *Hollanditis. Nederland en het kernwapendebat 1977-1987*, pag. 195.
- 43 *6 jaar IKV Campagne* De Horstink Vredesboek 2, pag. 133.
- 44 *Kernblad* augustus 1982, pag. 3.
- 45 Laurens Jan Hogebrink heeft mij dit bevestigd in een gesprek bij hem thuis op 6 januari 2015.
- 46 *IKV-Berichten* verscheen ten minste vier keer per jaar. Het was in principe gratis.
- 47 *Kernblad* verscheen maandelijks, en was niet gratis.
- 48 Laurens Jan Hogebrink heeft mij meegedeeld (gesprek 6 januari 2015), dat het IKV het END-Appel heeft omarmd. Niet ondertekend, omdat hij (en zijn collega's) het niet nodig achtten. Hij formuleerde het ongeveer als volgt: 'Het ging om het resultaat, en niet om een handtekening.'
- 49 Het archief van de END wordt bewaard door de London School of Economics.
- 50 Volgens de flyer *A common object: to free all Europe... from Nuclear Weapons*, uitgegeven bij de lancering van het END-Appel.
- 51 Ik wijs erop, dat de END-conventies los stonden van de END zelf. De END was slechts een van de leden van het Liaison Comité dat de (volgende) conventie (s) organiseerde. Velen hebben dit niet echt begrepen. Zie bijvoorbeeld: https://www.google.nl/?gws_rd=ssl#q=International+Peacekeeping,+Vol+13,+No.+3,+2006+book+review+Patrick+Burke&spell=1 Zie ook zijn dissertatie *European Nuclear Disarmament; A study of transnational social movement strategy*, pag. 8.
- 52 END-Bulletin nr. 11 1982 pag. 4.
- 53 Het stuk was geschreven door IKV-medewerker Wolfgang Müller. Ook de verdere verslagen zijn van zijn hand.

Vervolg noten hoofdstuk 6

- 54 De puntjes waren bedoeld om de spanning erin te houden. Het was nog niet duidelijk dat het Amsterdam zou worden in 1985.
- 55 Tekenen 'met voorbehoud' werd meer gedaan. Zie bijvoorbeeld 'Critical Views from Poland'. Hier een brief van Jozef Halberszadt die vier bezwaren heeft, en dus onder voorbehoud van deze bezwaren heeft getekend. Zie END-Bulletin nummer 6, herfst 1981. Of Jan Zielonka uit Nederland (Groningen), zie END-Journal nr. 1.
- 56 END-Journal was van een veel beter niveau dan het Kernblad van het IKV. In het Kernblad waren de artikelen vaak zonder bronvermelding, dit in tegenstelling tot het END-Journal. Waarschijnlijk is dit de reden geweest, dat een jonge reporter van De Groene Amsterdammer, Geert Mak genaamd, – een linkse '68er dus – zijn artikel over hoe drie activisten van Onkruid gevoelige gegevens hadden gestolen uit het CID-archief die lagen opgeslagen in de Generaal Knoop Kazerne in Utrecht, wel in het END-Journal liet publiceren, maar niet in het Kernblad. Zie END-Journal 16-17 (zomerdubbelnummer) pag. 40.
- 57 Er is dus een groot verschil tussen de 'Britse END' en de 'END-conventies'. De Britse END nam aan de END-conventies deel, net zoals bijvoorbeeld de CND of de Franse vredesbeweging Codene. Het END-Journal (huisorgaan van het Britse END) publiceerde over de conventies.
- 58 Kernblad april 1987 pag. 3, *Zesde END-conventie (Conventry) in voorbereiding*. Auteur: Janneke Houdijk.
- 59 Padraic Kenney, *A Carnival of Revolution*, pag. 103.
- 60 END-UK was een plaatselijke (Engelse) vredesbeweging die zich END noemde.
- 61 Kacper Szulecki, *Freedom and Peace Are Indivisible: On the Czechoslovak and Polish Dissident Input to the European Peace Movement, 1985-1989 in Entangled Protest* (2013) pag. 226. Patrick Burke wees mij in een mail erop, dat er enkele onjuistheden in het stuk van Szulecki zitten. Wat Szulecki aan Lund toeschrijft, is volgens hem in Coventry gebeurd. Zie dissertatie van Burke pag. 196.
- 62 De Amerikaanse Joanne Landy was voorzitter van 'Giving New Life to the Helsinki Accords'. Zie pag. 239 en 242.
- 63 Engeland en niet Zweden: Een argument om Burke gelijk te geven, zie eerdere eindnoot nummer 61.
- 64 Szulecki: 'But the two *détentes*, from above and from below, were mutually exclusive for dissidents.'
- 65 De Britse END, de vredesorganisatie die het blad END-Journal uitgaf waarin onder meer verslag werd gedaan van de conventies, veranderde zichzelf in 1989 in de pressure group 'European Dialog'.
- 66 Eind 1981 publiceert het Bertrand Russell Peace Foundation de brochure *Eleventh Hour for Europe* met daarin lijsten van namen van mensen (en organisaties) uit het buitenland die het END-Appel hebben ondertekend. De brochure is een uitgave van *Spokesman*, winter 1980-1981 nummer 38 pag. 107. *Spokesman* is het huisorgaan van de Bertrand Russell Peace Foundation.
- 67 Archief END in bewaring bij London School of Economics.
- 68 IKV-archief, dossier 710.
- 69 Zie noot 67.
- 70 Eigenlijk zou ik moeten spreken dat de 'Bertrand Russell Foundation' organiseerde. De END was nog geen officiële organisatie. Daarvan was pas sprake na december 1982 (zie END-Journal nr. 1).
- 71 Over de conferentie zelf heb ik niets kunnen vinden.

Vervolg noten hoofdstuk 6

- 72 Zie Catalogus IISG: <http://search.socialhistory.org/Record/ARCH00618/ArchiveContentList>
In de inventarislijst nummer 517 wordt 'Brussel 1983' vermeld. Dit betreft geen conventie. De 'Brussel conventie' werd in 1982 gehouden, en daarvan is geen dossier in het IKV-archief, en wordt daarom ook niet in de catalogus genoemd.
- 73 Mient Jan Faber, *Vooruitgeschoven spionnen*, pag. 95-99.
- 74 *De Toekomst van Europa, Standpuntbepaling van het IKV, 10 juli 1972*, pag. 5 (Onder de paragraaf: 'Een nieuw soort grote mogendheid').
- 75 Patrick Burke, *European Nuclear Disarmament*, pag. 28.
- 76 Mient Jan Faber, *Vooruitgeschoven Spionnen*, pag. 112.
- 77 Christie Miedema, *Vrede of Vrijheid?*, pag. 197.
- 78 Mient Jan Faber. *Erop & eronder. Kroniek van een gereformeerde jongen*, pag. 261, 262.
- 79 NBC: Nucleair, Bacteriologisch, Chemisch.
- 80 De Waarheid 14 september 1984.
- 81 De Waarheid 22 september 1984.
- 82 Mient Jan Faber, *Vooruitgeschoven spionnen*, pag. 108-110 en *Min x min = plus*, pag. 260-264.
- 83 Geciteerd uit de Gerhard Jordan's Diplom Arbeit (vrij vertaald Master Scriptie) *European Nuclear Disarmament. Der 'END-Prozeß' und sein Beitrag zum Ost-West Dialog der unabhängigen Friedensbewegungen Europas in der 80er Jahren*, pag. 188. Jordan citeert weer uit *Dokumente der unabhängigen Friedensbewegungen Ost-West* Nr. 3, Oktober 1984, pag. 19.
- 84 Mient Jan Faber. *Min x min = plus*. Dagboek aantekening 25 mei 1984, pag. 218.
- 85 Gerhard Jordan. *European Nuclear Disarmament*, pag. 191.
- 86 Ibid., pag. 191, zie noot 579.
- 87 Pag. 236 e.v. (De lijn van de END-conventies.)
- 88 Christie Miedema *Vrede of vrijheid?*, pag. 197.
- 89 Kernblad nr. 1, januari 1982.
- 90 Beatrice de Graaf. *Over de Muur*, pag. 144.
- 91 Ibid., pag. 137.
- 92 De Graaf is hier slordig in haar formulering. Wat bedoelt ze met 'West-Europese vredesbeweging'? END? END was (nog) geen vredesbeweging, maar een statement; – END-Appel. En dat Oost-Europese dissidentenkringen de 'Blockfreiheit' (als concept) hadden bedacht, toont ze niet aan. Hiervoor heb ik beschreven, dat dit 'concept' in 'Londen' was bedacht.
- 93 Remco van Diepen, *Hollanditis*, vgl. pag. 147 en 193.
- 94 In de tekst van *Over de Muur* wordt hier verwezen naar voetnoot nr. 55 (hoofdstuk 5). Daar staat dan: 'E.P. Thompson, Human rights & Disarmament: An Exchange of Letters between E.P. Thompson & Vaclav Racek (Nottingham 1981).' De tweede brief van Racek is gedateerd met december 1982, dus verscheen ruim een jaar na de eerste brief. Overigens is deze tweede briefwisseling in geen enkel orgaan van een vredesorganisatie gepubliceerd.
- 95 Mail van 27 februari 2007. Reactie Beatrice de Graaf 28 februari 2007.
- 96 In de mail staat niet 'het IKV', maar 'Nederland'. Dit moet een verschrijving zijn.
- 97 De oprichting van Solidarność was in augustus 1980, dus na de publicatie van het END-Appel. In het IKV archief heb ik nergens discussiestukken over een (mogelijke) koerswijziging aangetroffen. Het idee van het 'bestrijden van de blokdeling' was er ineens. Het enige zichtbare tegengeluid was dat van dominee Paula Iris in het Kernblad (maart 1982). Maar toen was die koerswijziging al ingezet. Solidarność was in augustus van dat jaar opgericht.

Vervolg noten hoofdstuk 6

- 98 Beatrice de Graaf, *Over de Muur*, pag. 142: ‘...onder IKV-theoretici bestaand afkeer van de ‘verfoeilijke blokkdeling’ in Europa.’ Die afkeer was het *adagium* van het END-Appel.
- 99 Ibid., voetnoot nr. 55 (hoofdstuk 5).
- 100 Als dit waar zou zijn, dan zijn de inspanningen van de mensen van het ICTO zonder het te beseffen contraproductief geweest.
- 101 Faber, *Strategies for the future*, IKV-archief, dossiers 858-859.
- 102 Ibid., pag. 10. De passage waar deze zin in voorkomt staat ‘verdwaald’ in dit stuk. Er is geen touw aan vast te knopen.
- 103 De beleidsnota *Ontspanningspolitiek en mensenrechten*, auteur MJ Faber, code COB 86/18, vermeldt in voetnoot 9: ‘Er is in de positieve beoordeling van het IKV van de ontspanningspolitiek van de jaren ’70 een grote mate van continuïteit. Zie tal van geschriften, vanaf de IKV-nota *De toekomst van Europa* uit 1972, tot en met het hoofdstuk over Oost-West ontspanning in het IKV-beleidsprogramma *Vredespolitiek* uit 1985.’ Tot zover voetnoot 9.
Zie ook de discussienota *De Toekomst van Europa, bewapende veiligheid of politieke vrede, kansen en dilemma’s* 15 december 1984. Op pag. 15 bepleit het stuk ‘terugtrekking van kernwapens van het Europees grondgebied’, maar zelfs het woord END komt in dit stuk niet voor. Wel wordt aanbevolen: ‘onafhankelijke vredesbewegingen uit het Westen (zoals b.v. bewegingen uit het IPPC-netwerk) moeten openlijk debatteren met Oost-Europese vredesraden over de samenhang tussen ontwapening en ontspanning in Europa.’
- 104 Beatrice de Graaf, *Over de Muur*, pag. 97.
- 105 *De Toekomst van Europa*, pag. 22.
- 106 De Stasi bedoelt hier natuurlijk het END-Appel van het ‘Bertrand Russel Peace Foundation’. De Stasi had de situatie beter ingeschat dan wie dan ook in het Westen: het IKV was bezig de END te overvleugelen.
- 107 MfS HA XX/4 nr. 2087 pag. 12. Ongedateerd. Ik vermoed dat het stuk eind 1983 is geschreven.
- 108 Gedetailleerd in MfS HAXX nummer 5781. (April 1983). Zie ook MfS HA XX ZMA 1993 Bd. 5. Diverse plaatsen.
- 109 De uitdrukking ‘*t heeft*’ staat er echt. Bedoeld wordt zoiets als: ‘dat we alles weten.’
- 110 END-Bulletin nr. 11, pag. 22. Dit nummer was geheel gewijd aan de conventie die gehouden werd in 1982 in Brussel.
- 111 De Groene Amsterdammer 19 september 1984 *De vredesbeweging wil alleen nog maar rust*. Rudi Boon.
- 112 Pedraic Kenney, *A Carnival of Revolution*, pag. 95: ‘Mient Jan Faber, (...) proposed linking peace campaigns with human rights work.’
- 113 Mail 13 januari 2015: ‘The nature of IKV’s involvement in END has always puzzled me. I generally assumed that they were ‘in but on the side-lines’ and I suppose your ‘ideological’ explanation of not wanting to sign fully under a declaration so strongly associated with the Left is probably the best possible one.’
- 114 Telefoongesprek 21 februari 2015. Ik had hem op 16 februari 2015 de tekst van het Appel toegezonden.
- 115 Besprekingen gehouden op 26 oktober 1982 en 21 december 1982. Secretaris was Cees Bronsveld (IKV). Ik trof verslagen van hem aan in het IKV-archief. Ook een folder van ICTO (afd. Zoetermeer en omstreken), waarop gedrukt enkele aandachtspunten staan. Zoals punt 10: Gerechtigheid verhoogt een volk. Door recht blijft het bestaan. Punt 11: Gerechtigheid en recht zijn voorwaarden voor vrede. Achter deze twee punten een met de

Vervolg noten hoofdstuk 6

- hand geschreven accolade, met weer handgeschreven: 'loze kreten.' Dit moet iemand van het IKV geweest zijn die dit erbij heeft geschreven. Kennelijk zat het ICTO – zonder het te beseffen – meer op de lijn van het END-Appel dan het IKV.
- 116 *Tussen Kern en Kerk*. Een empirisch onderzoek naar de relatie die kernen van het IKV onderhouden met de plaatselijke kerken. Onderzoekverslag van Jan Klugkist en Gert Spaargaren van doctoraalfase van sociologiestudie Landbouwhogeschool te Wageningen. 1983. Uit eigen archief.
- 117 HA XX/4 Nr. 2087 pag. 11.
- 118 *Tussen Oost en West-Europa*, pag. 8.
- 119 Het 'systeem' is: eerst een 'mea culpa' roepen ('te laat'), en daarna een 'grote broek' aantrekken. Ongeveer tien jaar later deed Jan ter Laak precies hetzelfde. '(...) moest secretaris Ter Laak van Pax Christi begin 1993 in een 'mea culpa' bekennen dat de vredesbeweging overvallen was door de oorlog in Joegoslavië. Vanaf 1970 had Pax Christi, daarin tien jaar later gevolgd door het IKV, contacten opgebouwd in Oost-Europa. Joegoslavië was daarbij echter verwaarloosd.' Zie rapport van het NIOD *Srebrenica, een 'veilig' gebied*, pag. 810.
- 120 Vilem Prečan, *Die Charta '77 und ihre Beziehungen zu den Fragen von Frieden und Krieg und zu den gegenwärtigen Friedensbewegungen (Dokumentarische Übersicht und interpretierende Anmerkungen)*. Een studie gedateerd met '1984'. Dit moet eind 1983 zijn geweest. Later als bijdrage verschenen in *Mír, Mírové Hnutí, Křesťanská Etika*, samensteller Milan Schulz, uitgegeven door Opus Bonum 1984 München als gevolg van een symposium dat gehouden werd van 24 tot 27 november 1983 en georganiseerd door de RK-lekenorganisatie in het Noord Beierse Franken. Over deze conferentie merk ik op, dat er met geen woord werd gerept over het END-Appel. Kennelijk waren de deelnemers niet op de hoogte van dit initiatief. Sprekers waren: Vilem Prečan, Milan Schulz (Radio Free Europe), Luděk Pachman en anderen.
- 121 Het interpreteren van Charta documenten lijkt op exegetiseren van teksten zoals theologen de bijbel exegetiseren. Met dit verschil, dat een aantal 'Charta actoren' nog in leven is. Toch kan een nog levende ondertekenaar, zoals mij in het gesprek met Radim Palouš (zie eindnoot 68 van hoofdstuk 5) duidelijk werd, niet 'ex-cathedra' uitleg geven. Vaak heeft Jíří Gruntorad van Libri Prohibiti mij de beste 'exegeses' gegeven.
- 122 Rozmluvi, nr. 7 1987 pag. 28 e.v. Hij schreef deze brief, omdat Václav Havel zijn handtekening gezet had onder een verklaring van enkele chartisten en dissidente Oost-Duitsers. De verklaring heet: *Gezamenlijke verklaring van onafhankelijke verdedigers van de vrede uit de DDR (13 ondertekenaars) en ČSSR (16 ondertekenaars)*. Datum 22-11-1984. Zie voor de Tsjechische versie: http://www.vons.cz/data/pdf/infoc/INFOCH_11_1984.pdf Voor Duitse en Engelse versies zie: Documents of Independent Peace Movements East-West (Listy) nr. 4. Of (alleen Engelse versie): END-Journal nr. 13 (dec. '84 - jan. '85) East European independents call for nuclear-free Europe (pag. 5). Nederlandse versie: 'Informatie over Charta '77', nummer 5, 24 december 1984 pag. 9.
- 123 Benda doelt hier op een uitspraak van Ronald Reagan die hij deed in zijn toespraak voor het Ierse Parlement op 4 juni 1984. De ironie wil, dat Reagan die zin uit een document van Charta '77 citeert, die van Benda zelf afkomstig is. Het document van Charta '77 betreft de brief aan de END van 1 mei 1984. Voor de Engelse versie zie END-Journal augustus/ september 1984. We hoeven ons er niet over te verbazen, dat deze brief, waarin Charta duidelijk stelling neemt tegen de eenzijdigheid van de END (dus impliciet ook tegen die van het IKV) niet is gepubliceerd in het Nederlandse blad Informatie over Charta '77.

Vervolg noten hoofdstuk 6

- 124 Deze informatie baseer ik op de persoonlijke inschatting van Jiří Gruntorad van Libri Prohibiti. Deze heeft hij mij een aantal keren mondeling bevestigd.
- 125 Inderdaad het telwoord één. Dit impliceert een tweede, of andere terughoudendheid; die van de vredesactivisten ten aanzien van de dissidenten. De titel van Havels essay impliceert dat van deze terughoudendheid ook sprake is.
- 126 http://www.vons.cz/data/pdf/infoch/INFOCH_05_1985.pdf
- 127 Bijlage 10 van dit boek bevat een Nederlandse vertaling van de bijlage 'Praags Appel'. Deze bijlage is dus geen officieel charta-document. Vaak gaat men ervan uit dat de bijlage een deel van het Appel is. Zie bijvoorbeeld de dissertatie *Bedachtzame Revolutionairen* (2010) van Filip Bloem, pag. 116.
- 128 De bijlage bevat minder dan 50 handtekeningen, maar later zijn er (weer in een apart document verantwoord) handtekeningen bijgekomen. Niet alle ondertekenaars waren chartist. Ik kom hier nog op terug op pag. 240 e.v. (De lijn van Charta '77.)
- 129 Milan Hauner, *In Search of Civil Society*, pag. 88, hoofdstuk 4: *Anti-militarism and the Independent Peace Movement in Czechoslovakia*. Paragraaf (pag. 94): *Charter '77 and Western Peace Movements (1980-1984)*.
- 130 *Ibid.*, pag. 96. Met de woorden 'in die tijd' bedoelt Hauner natuurlijk, 'in de jaren 1980-1984'. In het volgende hoofdstuk, (genaamd: *The East-West Dialogue on Freedom and Peace*) en de hoofdstukken erna beschrijft hij de contacten tussen Tsjechen, (al of niet chartist), met (personen van de) westerse vredesbewegingen. Dus beschrijft hij niet de verhouding tussen de westerse vredesbewegingen en Charta '77 na 1984.
- 131 *Jiri Dienstbier* is op 8 januari 2011 overleden.
- 132 Gordon Skilling, *The education of a Canadian*, pag. 348.
- 133 Mails van 1 december 2007 en 27 december 2007.
- 134 Brief van 21 januari 2008.
- 135 Aangetekende brief van 18 februari 2008.
- 136 Mail van 26 februari 2008.
- 137 Mail van 3 maart 2008.
- 138 Maarten van den Bos, *Mensen van goede wil*, pag. 213.
- 139 Op pag. 226 poogt de auteur uit te leggen dat Pax Christi dit thema al eerder op de agenda had gezet dan het IKV. Hij spreekt hier van een subtiel verschil in benadering tussen het IKV en Pax Christi. 'Bij Pax Christi werd al in de late jaren zestig over het Palestijnse vraagstuk gesproken als een mensenrechtenkwesitie. Hetzelfde gold voor de wegging van de situatie achter het IJzeren Gordijn, waarbij (...) enige tijd onduidelijk bleef wat het begrip mensenrechten in deze context precies betekende en Derksen zich voortdurend afvroeg in hoeverre het hier eigenlijk niet ging om een westers product dat niet aan het Oosten mocht worden opgelegd.'
- 140 Maarten van den Bos, *Mensen van goede wil*, pag. 222.
- 141 *Ibid.*, pag. 227.
- 142 Het woordje 'al' in 'had Faber al uitgelegd' suggereert 'lang geleden'. Of had er 'pas' moeten staan?
- 143 Zie mijn conclusie op pag. 238, voorlaatste alinea.
- 144 Zie Burke pag. 197 e.v. We zouden dit initiatief ook het failliet van de END-conventies kunnen noemen.
- 145 Van den Bos suggereert bovendien, dat het Europees Netwerk voor Oost-West Dialoog kennelijk op een verkeerd spoor zat. Dit initiatief was al een correctief op de conventies, en Faber wilde dit initiatief twee jaar na de start ervan bijsturen? Hoe gek gaan we het maken?

Vervolg noten hoofdstuk 6

- 146 Onwillekeurig moet ik bij het optreden van Jan ter Laak denken aan 'De Illegale Werker' uit *Kopstukken* van Godfried Bomans. 'Ik hoef u de ontzettende dingen, die deze man verricht heeft, niet voor de geest te roepen. Hoe hij, vlak na de capitulatie, naar Engeland vloog, en hoe hij, vlak voor de bevrijding, onvermoeid weer terugvloog, ik acht het bekend.' Ik schrijf deze zinnen met enige aarzeling op, wetende dat hij zijn laatste dagen erg geleden heeft in het Johannes Hospitium bij mij 'om de hoek' in Wilnis. Hij is overleden aan alvleesklierkanker op 12 maart 2009.
- 147 Zie pag. 149 en bijlage 9.
- 148 Zie pag. 153, 154.
- 149 Met als naam voor de website www.paxvoorvrede.nl.
- 150 Reformatorisch Dagblad 5 februari 2015. Artikel naar aanleiding van 65 jaar Pax Christi, met presentatie boek *Mensen van goede wil*. Zie ook: <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2015/01/30/kamerbrief-over-de-aanbieding-selectie-strategische-partnerschappen.html>
- 151 Zie: <http://www.paxvoorvrede.nl/actueel/nieuwsberichten/vrede-in-oekraïne-vraagt-langdurige-betrokkenheid>
- 152 Communistische Partij Nederland.
- 153 Brief van 11 oktober 2006.
- 154 Mient Jan Faber, *Dagboek aantekeningen. Min x min = plus*, pag. 75.
- 155 Robert van Voren, *Levenslang. Tussen dissidenten en waanzin*, pag. 38.
- 156 Mient Jan Faber, *Dagboek aantekeningen. Min x min = plus*, pag. 216, 217.
- 157 Jongerenorganisatie van VVD.
- 158 Klaas van der Horst *Een scheur in het Gordijn*. Op pag. 127 staat vermeld, dat Sybe Schaap in april 1985, oktober 1986 en april 1989 in Praag huiskamercolleges heeft gegeven. In een voetnoot staat, dat Schaap van 3-7 maart 1984 samen met Evert van Voorst, docent politologie aan de Christelijke Sociale Academie de IJsselpoort te Kampen, Praag had bezocht. Het was een privébezoek, maar het was toen al bekend dat Schaap colleges ging geven.
- 159 <http://www.kerkindenhaag.nl/articles/view/mient-jan-faber-over-de-nucleaire-veiligheid-stop-kernwapens-goed-voor-stabiliteit>
- 160 Klaas van der Horst, *Een scheur in het gordijn*, pag. 61. Er was wel een groep theologen, onder wie Hans van der Horst, (de vader van de auteur Klaas van der Horst) die contacten onderhielden met Tsjechische theologen. Hun forum was het blad *In de Waagschaal*. Charta '77 kwam er zijdelings aan de orde.
- 161 Meindert Fennema *Goed Fout, herinneringen van een meeloper*, pag. 265.

Hoofdstuk 7

- 1 Lucerna Music Bar: zie hoofdstuk 6 eindnoot 10.
- 2 Over mijn handtekening onder de 'StB-verbintenisverklaring' het volgende. Eind zeventiger jaren kreeg ik te maken met de StB. De echte confrontaties begonnen met 'ontmoetingen' aan de grens. Ik reisde altijd met de auto, dus waren die confrontaties op de grens met Duitsland en Oostenrijk. Als ik Tsjecho-Slowakije wilde verlaten, kreeg ik van de 'beambten' aan de grens te horen dat ik het land niet mocht verlaten. Men weigerde mij aanvankelijk te woord te staan. Zij konden zich echter niet verschuilen achter 'ich verstehe es nicht'. Daar ik hen in hun moederstaal aansprak, moesten zij wel zinnig reageren. Ik kreeg te horen dat 'mensen uit Praag' met mij wilden spreken. Het was wel duidelijk, dat de 'beambten' niet wisten wat zij met mij aan moesten; ik kon 'top' zijn, of volledig 'down'. Hoe dan ook, het resulteerde in lange wachttijden van soms wel meer dan 24 uur. De eerste keer dat dit

Vervolg noten hoofdstuk 7

mij overkwam was in 1979, bij de grensovergang Pomezí (bij Cheb). Ik moet bekennen, dat ik toen behoorlijk in de rats zat. Ik had foto's gemaakt van diverse dissidentengeschriften; ik had verschillende filmrolletjes ervan in mijn bagage. En de bagage die ik eerder uit de auto had moeten halen, bewaarden zij, terwijl ik en mijn reisgenoot apart werden opgesloten. Daarbij spookte het door mijn hoofd, dat ik nu mogelijk een langere tijd als 'gast' in socialistisch Tsjecho-Slowakije zou moeten blijven. Een zeer onaangenaam perspectief voor mij als ondernemer. Ik was immers in mijn bedrijf onmisbaar. Na ongeveer 24 uur waren de 'mensen uit Praag' gearriveerd, en kreeg ik een verhoor. Men wilde weten wat ik in Praag had gedaan. Het bleek dat ik gevolgd was. Men vroeg dus naar de bekende weg. Na dit 'informatieve' gesprek moest ik het gespreksverslag 'voor waar' ondertekenen. Nadat ik dit had gedaan, ging de zware slagboom omhoog, en mocht ik naar West-Duitsland. (Gelukkig is het wat de filmrolletjes betreft goed afgelopen. De films hadden ze niet ontwikkeld, wellicht omdat mijn 'volgers' gezien en gerapporteerd hadden dat ik in Praag op straat 'gewone' foto's had gemaakt).

Thuisgekomen heb ik contact opgenomen met mijn 'oude' relaties bij de BVD. Die hebben mij geadviseerd, om hen te informeren als ik weer naar Tsjecho-Slowakije ging. Ik kreeg Jan Kersten als runner (contactpersoon) toegewezen. Die vertelde mij, dat ik in het vervolg, wanneer ik weer een 'gesprek' aan de grens zou hebben, ik elk protocol dat ik (zou moeten ondertekenen), gerust kon ondertekenen, mits ik hem zou informeren over mijn gezette handtekening. Dit zou mijn vrijwaring zijn als ik ooit geconfronteerd zou worden met een door mij ondertekend document van een 'staatsvijandige land'. Verder raadde hij mij aan om voortaan geen filmrolletjes met dissidentengeschriften het land uit te smokkelen. En zo kreeg ik voortaan tijdens de terugreis van mijn bezoek aan mijn Praagse vrienden een 'gesprek' met steeds dezelfde heren met vrouwelijke tolk (hoogstwaarschijnlijk een Vlaamse, die doorgaans werkeloos het tafereel mocht gadeslaan; de 'baas' vond het een bijzondere ervaring om direct met mij te spreken) die steeds naar de bekende weg vroegen. Dit was mij overigens geheel duidelijk: ik had ze eerder als 'volgers' reeds gespot; soms vijf auto's die mij volgden als ik met mijn auto door Praag en omgeving reed. Maar in 1981 werd het bingo. Na het gesprek vroeg de 'baas' mij, of ik een soort van verbintenisverklaring (závazek) wilde tekenen. Indachtig het advies van Jan Kersten 'om alles maar te tekenen wat mij werd voorgedragen', en nadat ik de tekst – een triviale tekst over 'meewerken aan de opbouw van de Socialistische Republiek van Tsjecho-Slowakije' (dus geen tekst waarin stond dat ik afstand moest nemen van dissidenten) had gelezen, heb ik getekend. En toen kwam de aap uit de mouw. De 'baas' stelde voor, om het voortaan 'klantvriendelijker' te doen. Geen gesprek meer aan de grens, wat voor mij steeds lang wachten betekende, maar een gesprek in Praag. Na mijn aankomst zou ik de volgende dag om elf uur in een bepaald restaurant moeten zijn. Daarbij kreeg ik ook een andere StB-identiteit: ik kreeg een schuilnaam toegemeten, en heette sindsdien 'Petr'. Ik heb bevestigend gereageerd, en mocht de socialistische republiek Tsjecho-Slowakije verlaten. Thuisgekomen heb ik dit gebeuren met Jan Kersten besproken. Hij deelde mij mede, dat hij het op prijs zou stellen als ik zou meewerken. Ik had er moeite mee. Want in feite zou ik nu – door vrijwillig naar de afspraak toe te gaan – dubbelspion worden. Ik heb toen de slogan van de hippies gepraktiseerd: Today is life, tomorrow never comes. Met andere woorden, ik schoof mijn beslissing voor me uit. Dit heeft vijf jaar geduurd. In februari 1986 heb ik het besluit genomen Tsjecho-Slowakije weer te bezoeken met mijn vrouw, als een soort verlate huwelijksreis; daarna zouden we in Oostenrijk van een skivakantie genieten. Ik wilde haar aan mijn vrienden voorstellen, en kennis laten maken met het leven van gewone mensen achter het IJzeren Gordijn. Ik had besloten dat wanneer

Vervolg noten hoofdstuk 7

ik aan de grens weer werd aangehouden voor een ‘gesprek’, ik in dit gesprek zou medede- len dat ik mijn handtekening wilde terug terugtrekken. Het volgende gebeurde. Ik ging naar Praag. Had er verschillende ontmoetingen met mijn vrienden. Ook had ik nog een ontmoeting met Václav Havel, waarbij ik de Nederlandse vertaling van zijn brief ‘De anatomie van één terughoudendheid’ aan de vredesbewegingen (END-conventie in Amsterdam) die in de Intermediair net was gepubliceerd, aan hem heb gegeven. Het was in dit gesprek dat Havel mij uitnodigde om aanwezig te zijn bij de uitreiking van de Erasmusprijs aan hem (zie ook pag. 133). Daarna zijn we naar Oostenrijk afgereisd, en tot onze stomme verbazing, konden we Tsjecho-Slowakije zonder oponthoud aan de grens (bij Vyšší Brod) verlaten. Het was een grote opluchting voor ons beiden toen we ‘veilig’ in Oostenrijk aankwamen. Of, zoals mijn vrouw het karakteriseerde: de sneeuw in Oostenrijk is witter dan in Tsjecho-Slowakije.

Thuisgekomen besloot ik om weer een keer naar Tsjecho-Slowakije te gaan. Het leek erop, dat men mij was ‘vergeten’. Ik informeerde mijn runner Jan Kersten. Hij vond het een goed plan. Ik ging naar Den Haag om bij de ambassade mijn visum te regelen, maar wat bleek: ik kreeg geen visum. Men was mij kennelijk toch niet ‘vergeten’. De man achter het loket raadde mij aan om tien gulden te betalen, en dan mocht ik na een maand bellen of ik in aanmerking zou komen voor een visum. Ik gaf die man het gevraagde bedrag, kreeg een kwitantie en ging naar huis. Na een maand kreeg ik te horen, dat men mij geen visum kon geven, met het advies om het over een halfjaar nogmaals te proberen. Dit heb ik een aantal malen herhaald, maar steeds met dezelfde uitkomst. Toen het regime viel eind 1989, en ik een visum aanvraag, kreeg ik hem direct. Wel bleef de vraag mij bezighouden, waarom ik in 1986 zo probleemloos het land in en uit mocht. Op die vraag kreeg ik antwoord, toen ik in 2005 mijn StB-dossier ontving, met erop handgeschreven – naast mijn doorgestreepte echte voornaam – mijn StB-naam: Petr. Wat bleek? In 1986, dus vijf jaar nadat ik mijn ‘StB-verbintenisverklaring’ had getekend, werd mijn dossier geëvalueerd. Tijdens de evaluatieproce- dure was mijn dossier hoogstwaarschijnlijk niet aanwezig bij de operationele afdelingen. De uitkomst van de evaluatie was, dat men mij toen heeft gewaardeerd als ‘onbetrouwbaar’, en kreeg ik een inreisverbod van tien jaar. Dit alles keurig in mijn StB-dossier vermeld.

Tenslotte hier nog een anekdote over mijn relatie met Jan Kersten. Het jaar weet ik niet meer precies, maar het zal begin 2000 zijn geweest. Jan belde mij op voor ‘een laatste ge- sprek’. We spraken af in een of andere lunchroom. Wat bleek: Jan ging met pensioen. En toen vertelde hij mij, dat hij niet Jan Kersten heette. En ik geen Petr! Hij stelde zich toen voor met zijn werkelijke naam. En die ben ik gelukkig weer snel vergeten. Daarna heb ik hem nooit meer gezien.

- 3 17 oktober 2006 in het restaurant van vliegveld Lelystad. Een compromis wat afstanden be- treft. Frits kwam uit Drachten, en wij uit Amsterdam.
- 4 <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2009-0213+0+DOC+XML+V0//NL>
- 5 Zie De Groene Amsterdammer van 4 juli 2013 ‘NIOD’. Dit is mijn reactie op ‘Die eeuwige oorlog’. De Groene Amsterdammer van 27 juni 2013.
- 6 IAESTE staat voor: International Association for the Exchange of Students for Technical Experience, www.iaeste.org
- 7 Mij bevestigd door Kier Schuringa. Ik introduceer hem op pag. 227 in het boek.
- 8 Vol. 8, januari – maart 1979. Zimbabwe Review: Official Organ of the Zimbabwe African Peoples Union (ZAPU). Aantroffen in de bibliotheek van het Koninklijk Instituut voor de Tropen. Deze bibliotheek is inmiddels wegbezuinigd.

Vervolg noten hoofdstuk 7

- 9 Ibid., pag. 18 Zimbabwe review: Official Organ of the Zimbabwe African Peoples Union (ZAPU).
- 10 Nkomo streed samen met Mugabe tegen het bewind van Ian Smith.
- 11 *Crimes of the communist regimes*, International Conference Prague 24-26 February 2010. Zie ook gelijknamig boek (Jiří Liška e.a.).
- 12 Website: www.ictj.org
- 13 Boek uitgegeven naar aanleiding van de conferentie *Crimes of the communist regimes* (met gelijknamige titel). Pag. 428, 429.
- 14 Rutger van der Hoeven betoogde dit ook, zie De Groene Amsterdammer van 12 december 2013.
- 15 Mail 21 augustus 2014.
- 16 Hoogstwaarschijnlijk had zij het 'gedicht' van Havel, 'De weg van de hoop' gelezen, dat toen op verschillende websites was geplaatst. Over dit 'gedicht van Havel' meer op pag. 255. Zie ook bijlage 11.
- 17 Tijdens onze vergadering Bestuurlijk Overleg 16 december 2014. Dit was de laatste vergadering waar zij (als burgemeester) nog aanwezig zou zijn.
- 18 Ook niet nadat Friso Bos in het artikel 'Het is een klein pittig wijffie' in de IJmuider Courant van 29 augustus 2015 mij citeerde. Koopmanschap heeft mij nog attent gemaakt op dit artikel.
- 19 Wim Aalders was de opsteller van de *Open Brief* in 1967 en vier jaar later van *Het Getuigenis*, waarin hij met enkele andere theologen uit de Nederlands Hervormde Kerk stelling nam tegen de 'vermaatschappeling en verpolitiserings van de kerk en haar boodschap'.
- 20 Een hongersnood die er volgens hem ook al was tijdens het blanke bewind van Ian Smith. Ik heb hem eraan herinnerd, dat Rhodesië (zo heette Zimbabwe destijds) toen de graanschuur van Zuidelijk Afrika was. Volgens Schuringa liet het blanke bewind toen de binnenlandse stammen bewust verhongeren. Ik ben met discussiëren gestopt. Gesprek 4 augustus 2014.
- 21 Internationale conferentie ter nagedachtenis aan Jan Patočka (tevens 37ste jaarlijkse bijeenkomst van de Husserl Circle), Praag 22-28 april 2007.
- 22 Zie www.charter97.org
- 23 In de marge van de conferentie waar ik de heer Sandi ontmoette (zie pag. 223) sprak ik de Chinees Harry Wu. Hij had 19 jaar in diverse Laogai heropvoedingskampen doorgebracht. Hij vertelde mij, dat deze kampen werkkampen zijn, waar goedkope producten worden geproduceerd die weer worden geëxporteerd. Ook naar ons land. Volgens Wu zouden wij de producenten moeten boycotten. Maar hoe zouden we dit moeten doen? (Zie ook zijn in het Nederlands uitgegeven boeken *Bittere kou. Negentien jaar in de Chinese Goelag* en *Troublemaker*.) Harry Wu is overleden op 26 april 2016.
- 24 Robert van Voren, *Levenslang tussen dissidenten en waanzin*, pag. 244 e.v.
- 25 James F. Pontuso, *Václav Havel, Civic Responsibility in the Postmodern Age*.
- 26 Ibid., pag. 17.
- 27 Ibid., pag. 19-20.
- 28 Ibid., pag. 49 en 33.
- 29 Ibid., pag. 123 (vijfde hoofdstuk).
- 30 In zijn rede ter gelegenheid van het 'Václav Havel's Civil Society Symposium' (Macalester College, Minneapolis/St. Paul, USA, 26 april 1999) noemt Havel nog een derde element: Het door de staat gedelegeerde speciale functies aan speciale entiteiten, zoals scholen, ziekenhuizen, theaters, enzovoort. Dit element laat Pontuso buiten beschouwing. Daar het hier niet essentieel is, laat ik het bij deze eindnoot.
- 31 Pontuso, pag. 135.
- 32 Ibid., pag. 143.

Vervolg noten hoofdstuk 7

- 33 Ibid., pag. 135.
- 34 Václav Klaus, *Blauwe planeet, (geen groene)*.
- 35 Pascal Bruckner, *Doemdenken: De nieuwe ideologie. Apocalyptische verdoving*. De Groene Amsterdammer, 16 mei 2012.
- 36 Klaus, *Blauwe planeet, (geen groene)*, pag. 28, 29.
- 37 ‘Waar gehakt wordt, vallen spaanders’. Gezegde van Stalin: De ‘spaanders’ waren de slachtoffers van het communisme.
- 38 Ik noem hier Kees Mercks (de journalist-deskundige, die samen met Maartje van Weegen de uitvaart versloeg) bij naam. Hij deelde aan het eind van het TV-verslag mede, dat Klaus de slechtste toespraak van alle andere sprekers had gehouden.
- 39 Pontuso, pag. 145.

Hoofdstuk 8

- 1 Zie ook Hubertus Knabe *Die Wahrheit über DIE LINKE*, pag. 96 e.v. (‘Eine saarländische Männerfreundschaft’).
- 2 Jordan pag. 229. Jordan noemt de Oost-Europese burgerbewegingen niet bij name.
- 3 Het Praags Appel is onderdeel van het ‘officiële’ HCA-(oprichtings)document. De tekst van hoofddocument bevat de volgende onderwerpen: Inleiding, achtergrond, doelen (goals and objectives), structuur, nationale commissies, project commissies (zes commissies die zich bezig houden met: civil society en Europese integratie, economie en ecologie, nationalisme en (con)federale structuren, mensenrechten, demilitarisatie en vredespolitiek, status van vrouwen), dan worden nog enkele aparte activiteiten vermeld waar HCA zich mee bezig houdt, zoals privatisering en economische democratie in Centraal-Oost-Europa, Turks wettelijk centrum voor mensenrechten, verder worden er algemene projecten genoemd zoals Joegoslavië, burgerdialoog tussen Europa en het Midden-Oosten, vervolgens diverse bijlagen, zoals bijlage B het budget, bijlage D verwachte fondsenvorming, bijlage F met de tekst van het Praags Appel (1990), en bijlage H dat een overdruk is van het artikel van Jiří Dienstbier ‘The Helsinki Proces ‘from below’’, dat eerder separaat was bijgevoegd in het END-Journal nummer 37. Dit artikel is gedateerd maart 1989. Dit dossier is in verschillende dossiers van het IKV-archief te vinden. IISG IKV nrs. 895, 912, 913 en 914.
- 4 Jordan pag. 228.
- 5 Faber, *Vooruitgeschoven spionnen*, pag. 112-114
- 6 Verslag van de eerste vergadering van Europese Coördinatie für den Ost-West Dialog (later ENOWD) 21 juli 1984.
- 7 Nederlandse vertegenwoordiger van Solidarność.
- 8 Brief van Peter Crampton (Chair of END), 14 januari 1985.
- 9 Het Kernblad publiceerde weliswaar enkele maanden eerder (in het maart en juni nummer) wel over ENOWD. In het maartnummer een verslag over de conferentie in Berlijn ‘Vrede in een gedeeld Europa, 40 jaar na Jalta’ in het artikel ‘Confrontatie van onderop’ (auteurs: Gied ten Berge en Wolfgang Müller). En in het juni nummer ‘Verklaring uit Oost en West: Gescheiden Europa hoeft niet’ (auteur: Willem van de Ven). Over enige betrokkenheid van het IKV bij ENOWD wordt echter niets vermeld. In het nummer van November 1986 ‘Eén groot pleidooi voor democratie en mensenrechten’ (auteur: Wilco Jonge) wordt niet alleen verslag gedaan van de persconferentie over het memorandum, maar wordt ook vermeld welke tekstvoorstellen IKV en Pax Christi hebben gedaan. In de header staat ondermeer: ‘Ook IKV-ers waren bij de totstandkoming betrokken.’ Het IKV heeft nooit naar buiten gebracht wanneer de samenwerking met ENOWD is begonnen.

Vervolg noten hoofdstuk 8

- 10 Jordan pag. 194.
- 11 http://www.vons.cz/data/pdf/infoch/INFOCH_04_1985.pdf Brief gedateerd met 11 maart 1985. Het document is ook bereikbaar via <http://www.vons.cz/informace-o-charta-77> en dan bij 1985 op nummer 4 (van Infoch) te klikken. In het vervolg verwijs ik alleen naar het nummer van Infoch. Voor Nederlandse vertaling Praags Appel 1985 zie bijlage 10.
- 12 Niet alle ondertekenaars waren chartist. Jan Čarnogurský was geen ondertekenaar van Charta '77.
- 13 Infoch nummer 5, pag. 3.
- 14 Kernblad april 1985 pag. 15 'Vierde END-conventie in Amsterdam'.
- 15 4^e jaargang nr. 7/8 (15 mei 1985).
- 16 Kernblad juni 1985 pag. 7 'De Oproep van Praag'.
- 17 Red. Mient Jan Faber, Jan van Putten, Sjaak Kruis en Laurens Hogebrink. Teksten werden geleverd door: Jan ter Laak, Jan Emck en Gied ten Berge. *Vredespolitiek IKV-voorstellen voor Oost-West, Noord-Zuid en ontwapening*.
- 18 Padraic Kenney, *Carnival of Revolution*, pag. 108, 109. Overigens waren er al eerdere ontmoetingen van Charta '77 met KOR op de Tsjecho-Slowaakse grens. Zie bijvoorbeeld 'Informace o Chartě' nummer 11, jaar 1978.
- 19 Na 1989 mij in persoonlijke gesprekken medegedeeld door Bratinka en Rejchrt. Zie ook hoofdstuk 5, eindnoot 78.
- 20 In de laatste jaren van het communisme werden er in Tsjecho-Slowakije verschillende vredesbewegingen opgericht. Zie *Ostrůvky Svobody* Miroslav Vaněk a kol. pag. 11-107. *Dejte šanci míru!* Petr Blažek.
- 21 Václav Havel *Toward a civil society*, pag. 74.
- 22 In Praag was dat ook letterlijk zo. Naast het museum aan het eind van het Wenceslasplein (daar waar het plein naar boven gaat) stond links ervan het parlamentsgebouw. Daar weer naast de 'Staatsopera'.
- 23 Občanské Fórum.
- 24 Het is opmerkelijk hoe men het karakter van de twee Praagse Appels aan elkaar gelijkstelt. Hierboven heb ik aangetoond, dat het Praags Appel van 1985 eigenlijk geen Appel is, maar meer een discussiestuk.
- 25 Christine Merkel die namens Pax Christi de oprichtingsvergadering bijwoonde stelde Faber verantwoordelijk voor de chaotisch verlopen vergadering. Zij stuurde Faber op 5 december 1990 een brief (in het Duits, omdat zij zich daarin beter kon uitdrukken) waarin zij schreef:
 'Ik persoonlijk (...) heb me aan jouw arrogantie geërgerd omdat je de laatste plenaire vergadering op zondag in Praag (21-10) een heel uur te laat liet beginnen zonder je bij de wachtende mensen en tolken te verontschuldigen. (...) Ik heb vaak de indruk die mogelijkere wijze (hopelijk!) verkeerd is – dat je je over inhoudelijke zaken slechts bezig wilt houden met 'soortgenoten' (Havel en hoger) en alle anderen optioneel zijn: óf nuttige idioten óf de noodzakelijke massa's die nu helaas nodig zijn om het project te doen slagen. Dit komt overeen met een zeer oncollegiale houding wat afspraken betreft en tijdens vergaderingen (het kenmerkende van alle sessies van de Praagse HCA was wachten – omdat het plotse bij je opkomt dat je even moet eten terwijl er vijf mensen ook met honger zitten te wachten, en zo zijn er meer voorbeelden). Ik kreeg deze feedback van verschillende mensen terwijl zij volledig jouw intellectuele kracht onvoorwaardelijk erkennen (wat echter niet betekent dat zij inhoudelijk en politiek het ermee eens zijn). (...)

Vervolg noten hoofdstuk 8

Het is wat mij betreft essentieel om een verschil te maken tussen politieke aspecten en de gevolgen van persoonlijke gedrag.

Ik zie twee mogelijke consequenties:

(a) Ik verwacht echt, dat je je 'prima donna' gedrag stopt en er een collegiale geest in het project komt. Ik ben in ieder geval naar buiten toe niet langer meer bereid de overal aanwezige weerstand tegen jouw gedrag te sussen, daarvoor erger ik me zelf te veel. En mijn motivatie om verder te gaan hangt daar ook vanaf.

(b) De differentiatie van functies voor het komende jaar: Ik vind het belangrijk dat je een sterke intellectuele rol zal spelen, maar het is dodelijk als je aanwezig blijft in de vijftallige combinatie: voorzitter – spreker – leider van vergaderingen – organisator – commissie-samenroeper.'

Alleen al uit de laatste zin van deze brief valt op te maken, dat Faber de drijvende kracht achter de oprichting van de HCA is geweest.

- 26 Brief Jan ter Laak (Pax Christi) 15 oktober 1990 aan de deelnemers.
- 27 De deelnemers uit de westerse landen hadden kennelijk dus weliswaar een fee moeten betalen, maar hadden verblijven maaltijden gratis.
- 28 Alle hier voor genoemde financiële gegevens uit de bijlagen van de HCA (oprichtings)-document.
- 29 Notulen van de vergadering van de leden van de Nederlandse delegatie naar de eerste bijeenkomst van de HCA gehouden op 18 december 1990.
- 30 Hierover later (pag. 248, 249) meer.
- 31 Voor de duidelijkheid het volgende. *Civil society* is een leenwoord uit het Engels, en daarom doorgaans cursief of tussen aanhalingstekens wordt geschreven. Ik behandel het als een gewoon Nederlands woord. De betekenis van het woord *civil society* is synoniem voor maatschappelijk middenveld. Wanneer ik 'civil society' (tussen quotes) schrijf, bedoel ik het in de betekenis die Kaldor eraan geeft.
- 32 Mila Bednář (alias Racek) behoorde tot de deelnemers van de conferentie. Zijn naam staat ook vermeld op de lijst van aanwezigen uit Tsjecho-Slowakije. Hij heeft tijdens de conferentie gesteld, dat Tsjecho-Slowakije zo snel mogelijk lid moest worden van de NAVO. Dit mailde hij mij op 23 april 2016, en besloot zijn mail met de volgende woorden: 'These my words triggered an indignant embarrassment of opposition on the side of the obviously leftist Western representatives of the HCA at that Prague meeting.' Van zijn voorstel heb ik niets terug kunnen vinden in de verslagen.
- 33 Er waren ook *civil societies* die ook grote invloed hadden zonder dat ze (in die mate) door de overheid gesubsidieerd werden. Denk aan de vakbonden.
- 34 Dion van den Berg (red.), *IKV 1966-2006: Veertig jaar mobiliseren voor vrede*, pag. 54.
- 35 Juister gezegd: op non-actief gezet. De vereniging bestaat nog tot op de huidige dag. Zie www.justice.cz dossiernummer (Identifikační číslo): 00539775. Wel heeft Faber nog geprobeerd de HCA-Internationaal te verhuizen naar Athene. Dit bleek een utopie: De Griekse regering was niet bereid enige subsidie te verstrekken. (Mail van 11 mei 2000 van Faber aan Tomas Krasauskas, IKV-archief, dossiers 1125 en 1128.)
- 36 Deze vereniging stelde als organisatie 'an sich' niet veel voor. Zo telt de ledenlijst in 1999 slechts 68 leden. Een financieel overzicht van 24 oktober 1994 laat een vermogen zien van 7.801 gulden. Wel is het verbazingwekkend dat de politiek zoveel gehoor heeft gegeven aan deze vereniging. Zo vermeldt het rapport van het NIOD *Srebrenica, een 'veilig' gebied*, op pagina 1003: 'Midden juli [1993] riep de Hugo de Groot Vereniging (HCA Nederland) daarom de Tweede Kamer op een spoeddebat te houden over de situatie in Bosnië-Herze-

Vervolg noten hoofdstuk 8

govina. De vereniging suggereerde maatregelen als voedseldroppings boven Sarajevo, het aanleggen van een landingsstrip in de hoofdstad of een beveiligde corridor tussen het vliegveld en het centrum. GroenLinks verzocht daarop om een spoeddebat. Op 29 juli 1993 kwam een deel van de Tweede Kamer aldus voor het derde achtereenvolgende jaar tijdens het zomerreces bijeen in verband met voormalig Joegoslavië. Op de dag van het Kamerdebat stelde de Hugo de Groot Vereniging de Kamerleden in kennis van haar bezorgdheid dat de internationale gemeenschap door de bespreking van de Kroatisch-Servische plannen voor een opdeling van het Bosnische grondgebied bezig was de 'Moslim'-staat te offeren. Zij verzocht de Kamerleden te beginnen met bescherming en wederopbouw van een multi-etnisch Sarajevo.

Dat deze kleine organisatie toch zo veel invloed had, wordt begrijpelijker als we ons realiseren dat Mient Jan Faber en Ina Brouwer er de dienst uitmaakten. Brouwer was aanvankelijk Kamerlid voor de Communistische Partij Nederland en sinds 1989 tot mei 1994 voor fusiepartij GroenLinks. (Dit maakt het begrijpelijk, dat juist GroenLinks om het spoeddebat vroeg. Het was twee handen op een buik). Faber en Brouwer functioneerden beiden als (vice)-voorzitter, hoewel uit het uittreksel van de Kamer van Koophandel (dossiernummer 413160) niet blijkt wie (vice)-voorzitter is.

Verder heeft prof. dr. Bob de Graaff, de auteur van dit gedeelte van het rapport, het mis als hij op pagina 811 stelt dat de vereniging Hugo de Groot op 16 maart 1993 is opgericht. De vereniging is door notaris D.H. Dyserinck van het notariskantoor Van Butingha Wichers, pas ruim een half jaar later opgericht, op 19 september 1993 (die datum is ook terug te vinden in het uittreksel van de Kamer van Koophandel). Dit betekent, dat toen de 'vereniging' Hugo de Groot de Tweede Kamer opriep voor een spoeddebat tijdens het zomerreces, deze niet (officieel?) bestond. Hier zien we weer waar een 'civil society-club' groot in kan zijn. (Ben Schennink noemt als oprichtingsdatum 15 mei. 'HCA Nederland, sinds 15 mei omgedoopt in de vereniging Hugo de Groot.' Zie 'De machteloosheid van de vredesbeweging' in *Jaarboek vrede en veiligheid 1993*, pag. 198 e.v. In het archief heb ik niets over een omdoping van de vereniging kunnen vinden.)

Maar er is meer. Op de cover van het archief van Hugo de Groot betreffende 1994 staat 'Begin van het einde.' Genoemd jaar staat ook in dit teken. Er is geen sprake geweest van enig (nieuw) initiatief.

We zien verder, dat in het archief van de vereniging Hugo de Groot geen documenten te vinden zijn vanaf eind 1994. De enige documenten na die datum betreffen de opheffing van de vereniging, zoals de genoemde brief aan de ASN-bank. Het is daarom onbegrijpelijk dat het NIOD-rapport zoveel waarde hecht aan de activiteiten van de vereniging (pag. 811: 'Deze richtte zich volledig op Joegoslavië en hield zich onder meer bezig met het bevorderen van democratische media en de steun aan verkrachte vrouwen.')

Verder is het merkwaardig dat het NIOD zich nauwelijks heeft laten informeren over de HCA-internationaal. Zo stelt het rapport op pag. 810: 'De *Helsinki Citizens' Assembly* (HCA), een internationale organisatie voor vrede en mensenrechten, opgericht in oktober 1990 te Praag – waarmee zowel Pax Christi als het IKV was gelieerd – hield zich al voor het begin van het conflict in Joegoslavië bezig met de situatie in dat land.' En verwijst dan in een noot naar Veer, B. ter, *Helsinki Citizens Assembly en de nieuwe conflicten in Europa*, in: *Jaarboek vrede en veiligheid 1992: internationale veiligheidsvraagstukken en het Nederlands perspectief*, red. B. Bomert, Th. Van den Hoogen. – Nijmegen: Studiecentrum voor Vredesvraagstukken, 1992. [cahier 56], pp. 167-180. We moeten ons realiseren dat de auteur van dit artikel, de heer Ben ter Veer, sinds 1966 voorzitter is geweest van

Vervolg noten hoofdstuk 8

Pax Christi, en van 1977 tot 1985 voorzitter van het IKV. Hij was verder 'het brein achter de IKV-campagne' (zie Wikipedia). Het is dan ook vanzelfsprekend dat zijn artikel over de HCA positief is. De suggestie als zou Charta '77 de HCA hebben opgericht, is er ook in terug te vinden. Maar Ter Veer heeft het zo beschreven, dat feitelijk alles klopt. (Kennelijk wist hij precies hoe de vork in de steel stak). Dit artikel bevestigt verder wat ik ook uit de archiefstukken van HCA heb geconstateerd, namelijk dat de HCA (lees IKV) partij is geweest in de kwestie Joegoslavië. En als de HCA partij is geweest, kan men dan toch niet om de vraag heen, of de activiteiten van de HCA (denk bijvoorbeeld aan de vredeskaravaan, waarvoor op onterechte gronden – als zou Charta '77 de HCA hebben opgericht – subsidies zijn aangevraagd) juist olie op het vuur hebben gegooid, en zo mede aanleiding zijn geweest van het drama Srebrenica. Dit aspect heeft het NIOD niet onderzocht. Kennelijk vindt het NIOD dat 'civil societies' boven de partijen staan en nooit iets verkeerd kunnen doen. In het rapport 'Geschiedenis IKV' (te downloaden van de website van Pax: <http://www.paxvoorvrede.nl/search?search=geschiedenis+IKV&submit>) lezen we het volgende (ik ga dan gemakshalve voorbij aan de opmerking als zou Václav Havel de HCA hebben geïnitieerd):

'Samen met organisaties van overlevenden en nabestaanden van de val van Srebrenica, ontwerpt het IKV – met geld van HIVOS, ICCO, Kerk In Actie, de Nederlandse Ambassade in Sarajevo en vele individuele donateurs – de campagne 'Waarheid en gerechtigheid voor Srebrenica'. Onder meer om de gebeurtenissen en gevolgen in de enclave prominenter onder de aandacht in Nederland en Bosnië-Herzegovina te brengen. En de verzoening in en terugkeer naar Srebrenica te bevorderen.'

Het is toch vreemd, dat het IKV (nu Pax) zich mede met gemeenschapsgeld kan inzetten voor de 'Waarheid en gerechtigheid voor Srebrenica', terwijl de waarheid over het politiek handelen van het IKV in het Joegoslavië-conflict niet is onderzocht. En dat het IKV metterdaad politiek heeft gehandeld staat vast. Ik noemde al de vredeskaravaan. Hier nog een voorbeeld. Van de geldinzamelingsactie 'Bescherming en dekens voor Bosnië' die gehouden werd van 16 september 1993 tot 4 augustus 1994 ontving het IKV fl. 228.832,55. Dit bedrag werd niet aan humanitaire doelen besteed. In de brief van 16 december 1993 schreef Dr. W.H. Cense, voorzitter van 'Samenwerkende hulporganisaties': 'Dit betekent ondermeer, dat de vredesorganisaties uit hun aandeel in de inkomsten geen humanitaire hulpactiviteiten zullen bekostigen.' In een brief van juli 1995 geeft Faber een overzicht waaraan het geld is besteed. Hij begint de brief met de volgende opmerking: 'Ten behoeve van politieke (onderstreping door Faber JG) acties gericht op het naderbij brengen van vrede in Bosnië-Herzegovina, heeft het IKV de beschikking gekregen over ± fl. 200.000,-' (Waarom niet het bedrag fl. 228.832,55 wordt genoemd, is onduidelijk.)

- 37 Brief gedateerd met 12 januari 2000, getekend in opdracht van M.J. Faber. Het resterende bedrag stelde overigens niet veel voor.
- 38 Zie <https://search.socialhistory.org/Record/ARCH00618>.
- 39 <http://www.citizensforeurope.eu/organisation/helsinki-citizens-assembly>
- 40 Interdepartementaal Beleidsonderzoek: Medefinancieringsprogramma 27 433. Brief aan Voorzitter van de Tweede Kamer 27 juni 2001.
- 41 Wel zijn drie chartisten aangesteld die de erfenis van Charta '77 'beheren'. Zij bepalen bijvoorbeeld wanneer, waar en hoe een jubileum wordt gevierd. De drie chartisten zijn Dana Němcová, Jiří Gruntorad en Rudolf Battěk. De laatste is in 2013 overleden, en voor hem is (nog) geen vervanger benoemd.

Vervolg noten hoofdstuk 8

- 42 Originele tekst: 'From my point of view as a spokesman of CH77 in 1990, I would like to say, that the creation of HCA or similar international or European bodies (a peace movement) have never been the subject of the negotiation or the agenda during a meetings (year 1990) of CH77 spokesmen.' Mail 20 december 2015.
- 43 Brief aan Pax Christi, datum 7 maart 1990. IKV-archief, dossier 815.
- 44 Het Appel was als bijlage bij dit stuk gevoegd.
- 45 De datum van deze brief is interessant: 22 augustus 1989, dus nog voor de Fluwelen Revolutie en ruim één jaar voordat de HCA was opgericht. Kennelijk baseert Faber de betrokkenheid van Charta '77 op het artikel 'The Helsinki Proces from below' (gedateerd maart 1989) van Jiří Dienstbier dat in het END-Journal nummer 37 als los inlegveld werd opgenomen. Dit stuk (met in een kader met grote met de handgeschreven letters 'Charta '77' en elders het logo – gestileerd anker – van Charta '77) is al bijlage H in het officiële document van de HCA opgenomen. Faber liep dus op de feiten vooruit kennelijk omdat hij de subsidie belangrijk vond. De Mac Arthur Foundation heeft zijn aanvraag gehonoreerd met \$70.000,-.
- 46 Wim Bartels 'Een Oost-Westparlement van sociale bewegingen', Kernblad, februari 1989, pag. 11.
- 47 Brieven gedateerd 28 aug 1991. Subsidieverzoek om de vredeskaravaan in het toenmalige Joegoslavië mede te financieren. De HCA heeft zich ook gemanifesteerd in voormalig Joegoslavië. Niet alleen met een vredeskaravaan. Het idee van *safe areas* heeft de HCA gepromoot. Brieven: IKV-archief, dossier 1243.
- 48 Ridderbos was Deputate voor het vraagstuk van oorlog en vrede vanwege de gereformeerde kerken. Het Kernblad (dec. 1990) in 'Heeft het Conciliair Proces te maken met de HCA?'
- 49 Dion van den Berg (red.). *IKV 1966-2006: Veertig jaar mobiliseren voor vrede*, pag. 40.
- 50 Het volgende maakt duidelijk, dat de HCA zelfs volledig onterecht zijn 'erflaatster' verwijten maakt. Ik memoreer het feit dat de oprichters van de HCA Charta '77 niet hadden uitgenodigd om aanwezig te zijn bij de oprichting van de HCA in oktober in 1990. Zeven jaar later (10 januari 1997) vierde Charta '77 haar twintigste verjaardag. De festiviteiten vonden plaats in de Spaanse zaal van de Burcht, vlakbij het kantoor waar Václav Havel resideerde. Die zal ook de hand erin gehad hebben, dat op deze mooie plaats het jubileum gevierd kon worden. Naar aanleiding hiervan stuurde Ludo Eijkelkamp namens het internationaal secretariaat van de HCA een mail aan Faber, waarin hij ondermeer schreef: 'Ochtend- en middagsessies: lezingen. Nogal saai (...) Comment: de bijeenkomsten waren georganiseerd door People in Need, Czech Helsinki Committee en Open Society Institute. De HCA was niet eens uitgenodigd om deel te nemen aan de voorbereidingen.' Zie IKV-archief, dossiers 1129-1131. Ter gelegenheid van dit jubileum is een gedenkboek uitgegeven met de titel: *Charta 77 očima současníků – Po dvaceti letech*. (Charta '77, door de ogen van tijdgenoten. Na twintig jaar.)
- 51 M.J. Faber, *Te Wapen*, pag. 28. Het boek is in 2011 uitgegeven.
- 52 Zie <https://jangruitters.wordpress.com/2011/12/18/vaclav-havel-weg-van-de-hoop/>
- 53 Zie bijlage 11.
- 54 Archief CPN. Inventarisnummer 431.
- 55 CRM: Cultuur, Recreatie en Maatschappij.
- 56 Archief CPN. Inventarisnummer 411.
- 57 ICCO is de interkerkelijke organisatie voor internationale samenwerking. ICCO komt voort uit protestants-christelijke maatschappelijke en kerkelijke organisaties en werd in 1964 opgericht als Interkerkelijke Coördinatie Commissie Ontwikkelingssamenwerking.

Vervolg noten hoofdstuk 8

- 58 Mient Jan Faber *Erop & eronder, Kroniek van een gereformeerde jongen*, pag. 266, 267. Mogelijk dat dit geen citaat is van Faber zelf (dus dat Faber de man van Foundation welfare Wagir citeerde), maar in ieder geval is duidelijk dat Faber met dit citaat instemde.
- 59 Het citaat moet als volgt boekhoudkundig begrepen worden: Foundation Welfare Wagir stort 20.000 euro op de bankrekening van ICCO. ICCO voert het project uit. Omdat BuZa (Medefinancieringsregeling) bij elke euro inbreng van een derde partij er 3 euro's bijlegt, ontvangt ICCO in dit geval 60.000 euro. Wanneer we 10.000 euro in mindering brengen voor de gift aan Foundation Welfare Wagir, is ICCO er (slappend) 50.000 euro beter van geworden.
- 60 Strategisch Plan Interkerkelijk Vredesberaad (IKV) 2003-2006. Subsidieaanvraag Thematisch Medefinancieringsprogramma ministerie van Buitenlandse Zaken, 18 juli 2002.
- 61 Gegevens ontleend aan het geconsolideerd financieel jaarverslag 2013 Pax. Ter vergelijking: het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) moest het in 2013 doen met 5 miljoen euro, waarvan 4 miljoen van verschillende ministeries. Zie jaarverslag 2013 NIOD (Facts and figures).
- 62 Jan Pronk was voorzitter van het IKV van 2008-2012.
- 63 Zie bijlage 12 voor het overzicht van de subsidiebedragen.
- 64 Als ik deze documenten wil afdwingen via de WOB, heeft de beleidsmedewerker van BuZa (de heer Pieter Lolkema) mij meegedeeld, dat ik kansloos zal zijn. Hoogstens zal ik de documenten krijgen, waar dan essentiële informatie onleesbaar gemaakt zal zijn. Dit tijdens een telefoongesprek op 29 september 2015. Hij mailde mij nog diezelfde dag: '(...) De aanvragen voor strategische partnerschappen zijn strategische documenten van de organisaties, en kunnen niet gedeeld worden zonder toestemming van deze organisaties. Wel kunt u inzicht krijgen in de manier waarop deze beoordeeld zijn. In de komende maanden worden namelijk 'beoordelingsmemorandums' opgesteld (bemo's), waarin alle informatie over de totstandkoming van de subsidierelatie wordt weergegeven. Deze bemo's worden online gepubliceerd op rijksoverheid.nl. (...) Daarnaast werden in de aanvragen ook *trackrecords* gevraagd, wat weerspiegelingen zijn van de uitgevoerde activiteiten van de organisatie. Deze informatie kunt u letterlijk in de jaarverslagen van de organisaties vinden. (...)'
- Dit alles hebben de heren Pieter Lolkema en Joris van Bommel (plaatsvervangend hoofd maatschappelijke organisaties) bevestigd in een onderhoud met hen op 13 oktober 2015. Dit onderhoud werd mij aangeboden naar aanleiding van vragen die ik per mail stelde over de hoogte van de subsidies die in het recente verleden zijn toegekend in het kader van zowel het 'Medefinancieringsstelsel' als van 'Samenspraak en Tegenspraak'.
- 65 http://www.ru.nl/publish/pages/630064/40_jaar_vrede_symposiumverslag.pdf
- 66 De Volkskrant van 9 januari 2016.
- 67 'Op 6 april vindt het referendum plaats over het Associatieverdrag tussen de EU en Oekraïne. Pax zet zich in voor duurzame vrede in Oekraïne. Daarvoor zijn transparant, democratisch bestuur en bescherming van de rechten en belangen van burgers belangrijke voorwaarden. Pax ondersteunt de inspanningen van Oekraïners die zich hier op vreedzame wijze voor inzetten. Daarom neemt Pax ook een standpunt in over het verdrag. Op basis van ons eigen onderzoek denken we dat het Associatieverdrag met de Europese Unie (EU) bij kan dragen aan democratische hervormingen en mensenrechtenbescherming. (...)'
- Zie: <http://www.paxvoorvrede.nl/actueel/nieuwsberichten/standpunt-pax-over-het-associatieverdrag-eu-oekraïne#>

Vervolg noten hoofdstuk 8

- 68 Zie: <https://jangruiters.wordpress.com/2016/03/29/nee-is-cynische-steun-voor-woordbreuk-en-landroof/>
- 69 ZOA is in 1973 opgericht als Stichting Comité Hulpverlening Zuidoost-Azië. Deze stichting was een van de weinige organisaties die tegen de progressief-linkse mainstream opnam. Bijvoorbeeld waren zij betrokken bij het helpen van de naar ons land gevluchte Zuid-Vietnamese bootvluchtelingen. De linkse scene had hier natuurlijk geen begrip voor, zie ook mijn proloog.
- 70 Mail van Ane de Vos, Unit Manager Institutional Relations, datum 4 september 2015. Overigens waren de druiven wel zuur voor de ZOA, maar ook voor Woord en Daad. Beide organisaties vielen buiten de boot wat betreft de subsidie van ‘Samenspraak en Tegenpraak’, terwijl zij zich wel hebben ingezet, met de andere, linkse NGO’s om tot ‘core funding’ te komen. Zo werd er in o.m. in 2002 regelmatig vergaderd onder voorzitterschap van Jan Gruiters (Pax Christi), terwijl Dicky Nieuwenhuis van Woord en Daad de notulen verzorgde. Beide organisaties (W&D en ZOA) hebben enkele jaren kunnen profiteren van ‘core funding’, maar sinds 2016 is hier geen sprake meer van. Slechts subsidies voor (concrete) projecten zijn mogelijk, niet voor politieke beïnvloeding. Die zijn weggelegd uitsluitend voor linkse organisaties.
- 71 Vrij Nederland nr. 1 van 9 januari 2016 pag. 42 ‘NGO’s onder vuur’ geschreven door Janneke Juffermans. Zie ook mijn reactie in Vrij Nederland nr. 3 van 23 januari 2016 pag. 6. In mijn reactie heb ik mijn verbazing uitgesproken, dat er veel geld voor politieke beïnvloeding wordt uitgegeven ten koste van de toch al zo uitgeknepen pot voor ontwikkelingshulp.
- 72 De informatie hierna heb ik voor een groot deel ontleend aan het boek van Ineke Holtwijk *De Mannen van de Droomfabriek*. Het is een vlot geschreven boek, een *page turner*. Je kunt je afvragen waarom dit boek onbekend gebleven is, terwijl het boek (dat ook over het ‘grote geld’ gaat) van Joris Luyendijk *Dit kan niet waar zijn* een bestseller is dat bovendien de Nederlandse publieksprijs heeft gewonnen. Het antwoord op de vraag is niet moeilijk te raden.
- 73 ‘Sjef Theunis krijgt Novib voor (linkse) karretje.’ In Reformatorisch Dagblad 7 juni 1975.
- 74 Persbericht IKV-Novib van 19 augustus 1980. ‘IKV en Novib zien deze [pers]conferentie als een startpunt voor gezamenlijke acties in de toekomst met betrekking tot het kernwapenvraagstuk, elk vanuit de eigen doelstellingen.’ Getekend door dr. MJ Faber en dr. Sj. Theunis. IKV-archief dossier 859.
- 75 Ineke Holtwijk, *De Mannen van de Droomfabriek*, pag. 39.
- 76 Holtwijk stelt in haar boek, dat Poelmann het ‘alternatieve’ persbureau IPS financieel wilde redden, en dat dit de aanleiding was voor Poelmann om de Postcodeloterij op te zetten. Zie *De Mannen van de Droomfabriek*, pag. 44, 45. Ik houd het hier gemakshalve bij Novib.
- 77 Holtwijk, pag. 216-217.
- 78 Zie bijlage 12.
- 79 In 2015 en in 2016 ontving Pax 500.000 euro van de Nationale Postcodeloterij.
- 80 Mail van Pax, 12 november 2015.
- 81 De Telegraaf 26 juli 2015 ‘Altijd prijs op het Binnenhof, Postcode Loterij ontpopt zich als ministerie van Goede Doelen’.
- 82 <http://www.postcodeloterij.nl/goede-doelen/alle-goede-doelen/pax.htm>

Begrippen en afkortingslijst

- 1 Zie ook: A. Stich Čech, český, Česko: Ein Land und seine Namen. In: *Deutsche und Tschechen. Geschichte-Kultur-Politik*, Walther Koschmal e.a.
- 2 Zie Verslag van de END Research Conferentie II, Milaan, 18-20 december 1981. Geschreven door Laurens Jan Hogebrink 'Dit uitwerken via bilaterale contacten en door middel van een soort 'Steering Committee' (ik zei dat de vredesbeweging 'leadership' nodig heeft, eraan toevoegend dat ik geen ongelukkiger woord wist, maar het duurde even voor men weer terug was uit de gordijnen). En een 'Liaison Committee', dáárover waren we het ten slotte roerend eens.'

Bijlagen

- 1 http://www.tuencyclopedia.nl/index.php?title=Nota_Posthumus
- 2 Hoogstwaarschijnlijk had 'durende vrede' vertaald moeten worden met 'duurzame vrede'.
- 3 Archief IKV, dossier 421.
- 4 Zie ook pag. 173.
- 5 *Jan Kavan*, Reflex nummer 37, datum: 12 september 2002. Auteur Bohumil Pečinka.
- 6 Het artikel is voor het Tsjechische publiek bestemd. Met noten heb ik op enkele plaatsen een toelichting gegeven voor de Nederlandse lezer. De noten zijn dus van mijn hand.
- 7 Vladimír Špidla, toen premier van Tsjechië. Hij was lid van de ČSSD (sociaaldemocratische partij). Hij volgde de eerste socialistische premier Miloš Zeman op. Miloš Zeman is nu president van Tsjechië.
- 8 Citaat uit de Nederlandse uitgave van het boek *Liefde en Vrijheid*, pag. 11, 12.
- 9 Rosemary Kavan, *Liefde en Vrijheid*, pag. 8.
- 10 Ibid., pag. 61.
- 11 Ibid., pag. 126.
- 12 Bij de StB kreeg iedere medewerker een schuilnaam. KATO was de schuilnaam van Kavan.
- 13 Ene zijde: Jan Kavan, andere zijde: de StB.
- 14 Communistische periode na 1968. Dus na de 'Praagse Lente'.
- 15 Miloš Zeman is een linkse politicus. Heden ten dage president.
- 16 Vertaald is dit het 'Burger Forum'. Hierin zaten mensen van allerlei politieke stromingen. Het Burger Forum is direct politiek actief geworden toen de communisten waren verjaagd. Al vrij snel is het Burger Forum uiteengevallen in diverse verschillende politieke partijen.
- 17 Miloš Zeman was toen premier van de eerste socialistische regering na de fluwelen revolutie. Deze kwam in 1999 aan de macht.
- 18 Lustratie-wet is een wet die het onderzoek regelt of iemand 'fout' is geweest tijdens de communistische tijd.
- 19 Zie: http://zpravy.idnes.cz/posun-v-kauze-gripen-svycari-odkryji-bankovni-konta-f93-zahranicni.aspx?c=A081202_185847_zahranicni_pei
- 20 <http://www.pbs.org/frontlineworld/stories/bribe/2009/03/sweden-uncovering-the-secret-deals.html>
- 21 *Kavan mi k Hamasu utekl, tvrdí šéf sněmovny Vlček*, Lidové Noviny 16 juli 2009.
- 22 Pavel Žáček in *Jan Kavan, v labyrintu služeb*, pag. 12 e.v.
- 23 Rosemary Kavan, *Liefde en Vrijheid*, pag. 226.
- 24 Ibid., pag. 110.
- 25 Zie noot 28 en pag. 167.
- 26 Rosemary Kavan, *Liefde en Vrijheid*, pag. 309 e.v.
- 27 <http://www.blisty.cz/files/isarc/brit/97/0530brit.htm>
- 28 <http://www.faber.co.uk/content/jan-kavan-on-love-and-freedom>. Merkwaardig is, dat deze epiloog een exclusieve webversie is. In de recente uitgave van de autobiografie staat geen epi-

Vervolg noten Bijlagen

loog. Hoe waarheidsgetrouw Kavan zich in deze epiloog verdedigt, zie het verschil tussen zijn beschrijving van het voorval van het ontdekte boekentransport, en de beschrijving hoe Tony Judt hem aantrof na het interview en zijn taxatie geeft over de uitzending van het interview.

Jan Kavan: 'In 1981 verwelkomde daarom ik het aanbod van de Britse TV-Thames om een programma te maken over de aanhouding van mijn busje en de gearresteerde dissidenten. Tijdens de productie had ik een aantal meningsverschillen met de verslaggever, Julian Manyon, omdat mijn pogingen om het programma zo te maken dat het zou helpen de politieke gevangenen, op het moment dat ze in afwachting waren van berechting en de aanklager zijn requisitoir voorbereidde, botste met het idee van Manyon om er een soort 'politieke Starsky en Hutch aflevering' van te maken, die beter in de smaak zou vallen bij de kijkers dan een zuiver juridische argumentatie of politieke analyse. Hij was ook van mening dat aandacht diende te worden geschonken aan de officiële positie van de Tsjecho-Slowaakse communistische ondervragers in het programma en met het nodige respect diende te worden gepresenteerd. Ik was compleet verrast door wat er werkelijk gebeurde. Op de persconferentie aan de vooravond van de uitzending van het programma verklaarde Manyon dat de geluidsband nog niet klaar was. Hij las het commentaar voor, gebruik makend van zijn aantekeningen. Maar hij liet een passage weg, die ik pas de volgende dag hoorde toen ik met mijn moeder naar het programma op TV keek. In deze passage beweerde Manyon dat er in het busje een 'lijst met namen en adressen was gevonden van mensen in Tsjecho-Slowakije, die contact hadden met de geheime organisatie van Jan Kavan'. Als dat waar zou zijn geweest, zou dit zeer gevaarlijk zijn geweest voor alle dissidenten die als contacten werden genoemd van mijn, d.w.z. westerse, 'geheime organisatie'. Deze bewering werd gevolgd door een opmerking dat dit 'bewijs' in handen van de StB was geraakt, hetgeen leidde tot een klopjacht op de dissidenten. Om duidelijk te maken aan de kijkers welke dissidenten waren gearresteerd vanwege dit bewijsmateriaal, werden foto's van de zeven verdachte gedetineerden getoond.'

Tony Judt: 'Toen we elkaar troffen, was Kavan in alle staten. Hij was geïnterviewd door Thames Television, en hij was bang dat hij in zijn enthousiasme per ongeluk informatie over de Tsjechische ondergrondse beweging had onthuld die mensen in moeilijkheden kon brengen. Of ik alsjeblieft wilde voorkomen dat het interview vertoond werd. (...) Het interview werd volgens plan de volgende avond op de televisie uitgezonden. Voor zover ik weet heeft niemand ernstig onder de onthullingen te lijden gehad, maar de reputatie van Jan Kavan liep wel een flinke dreun op.' *De Gebeugenbut*, pag. 167, 168.

- 29 Lidové Noviny, 1 mei 2013. Zie ook: http://www.lidovky.cz/kavan-se-vraci-jako-chudy-duchodce-dls-/zpravy-domov.aspx?c=A130501_131039_ln_domov_khu
- 30 Letterlijk vertaald: de vrijdag-mensen. Het is een informele club van mensen die president Zeman adviseert. Zeman heeft deze traditie van de eerste president van Tsjecho-Slowakije, Tomáš Masaryk, overgenomen.
- 31 Ramsdorf was Europarlementariër namens de communistische partij van Tsjechië. Over zijn graaigedrag heeft Geenstijl gepubliceerd: http://www.geenstijl.nl/mt/archieven/2013/08/zelfreflectie_is_een_eigenschap_die_de_politieke_elite_vreemd_is.html
- 32 Zie noot 30.
- 33 Edward Thompson, *De Politiek van de Vernietiging (Aantekeningen over het exterminisme, het laatste stadium van de beschaving)*. Van Gennep Amsterdam, 1981.
- 34 Alva Myrdal *The game of Disarmament*, New York 1976.

Vervolg noten Bijlagen

- 35 Lord Zuckerman *The Deterrent Illusion*, later herdrukt als *Apocalypse Now*, Spokesman Books.
- 36 In *Zero Option* wordt hier verwezen naar de eerste pagina van het stuk van Thompson. In *Zero Option* is dit pag. 41. Dit moet natuurlijk de laatste pagina zijn, dus pag. 76.
- 37 *De Politiek van de Vernietiging*, pag. 44 Engelse tekst, pag. 9/10 Nederlandse tekst.
- 38 Ibid., pag. 62 Engelse tekst, pag. 33 Nederlandse tekst.
- 39 Ibid., pag. 43 Engelse tekst, pag. 7 Nederlandse tekst.
- 40 Ibid., pag. 63 Engelse tekst, pag. 33/34 Nederlandse tekst.
- 41 Ibid., pag. 67 Engelse tekst, pag. 39 Nederlandse tekst. Deze drie zijn: Motivering tot oorlogsvoering; rechtvaardiging van de geprivilegieerde positie van de wapenindustrie; onderdrukking van binnenlands protest.
- 42 Edward Thompson, *Writing by Candlelight*, Londen 1980, pag. 211.
- 43 CND staat voor Campaign for Nuclear Disarmament. Het was een eenzijdige vredesbeweging die tegen de plaatsing van Amerikaanse raketten streed.
- 44 *De Politiek van de Vernietiging*, pag. 74 Engelse tekst, pag. 48 Nederlandse tekst.
- 45 Ibid., pag. 76 Engelse tekst, pag. 51 Nederlandse tekst.
- 46 Ibid., pag. 70 Engelse tekst, pag. 43 Nederlandse tekst.
- 47 Ibid., pag. 75 Engelse tekst, pag. 49 Nederlandse tekst.
- 48 Zie noot 1 van hoofdstuk 6.
- 49 Zo werkte de censuur in communistisch Tsjecho-Slowakije. Thompson gebruikt hier een understatement. Zie de taxatie van Koen Koch op pag. 155.
- 50 Beweging voor nucleaire ontwapening in Europa ontstaan uit het END-Appel. Toen Thompson deze brief schreef, was de vredesbeweging als organisatie nog niet opgericht. In deze brief gaat Thompson dan ook uitleggen waar het END-Appel voor staat.
- 51 Belangrijkste officiële gecensureerde communistische Tsjecho-Slowaakse krant.
- 52 Zijn boek *Notes on Exterminism, the Last Stage of Civilisation*. Nederlandse vertaling: *Politiek van de vernietiging*.
- 53 Op dit punt geeft Racek in zijn tweede brief zijn visie.
- 54 *Politiek van de vernietiging*, pag. 50. Ik volg hier niet de vertaling zoals die is gepubliceerd in de uitgave van Van Gennep.
- 55 Het woord 'Intelligence' betekent geheime dienst, of geheime politie. Het woord heb ik niet vertaald om de woordspeling tot uiting te laten komen. In de Engelse tekst staat het woord tussen aanhalingstekens en ook met een hoofdletter geschreven.
- 56 Gepubliceerd in het END-Bulletin nr. 7, 1981-1982.
- 57 Thompson heeft het wat Nederland mis. Bijvoorbeeld het IKV en Pax Christi hadden het END-Appel niet ondertekend.
- 58 De Wereld vredesassemblee werd in Praag gehouden van 21-26 juni 1983.
- 59 [http://www.dagtaak.org/2011/12/vaclav-havel-overleden-gedicht--hoop--fluwelen-revolutie-in-tsjechie-\(tsjecho-slowakije\).html](http://www.dagtaak.org/2011/12/vaclav-havel-overleden-gedicht--hoop--fluwelen-revolutie-in-tsjechie-(tsjecho-slowakije).html)
- 60 Mail 11 september 2015.
- 61 Ik heb 'te' hier tussen haakjes gezet, omdat dit volgens mij onjuist is. In de subsidieaanvraag van Pax staan de woordjes 'te' (2x) er wel. In andere versies die ik op het internet tegenkwam, staan deze woorden niet.
- 62 De titel doet vreemd aan, omdat we ons niet (kunnen) realiseren dat we het woord 'verhoor' ironisch moeten begrijpen. Daarom heeft Paul Wilson die het boek in het Engels heeft vertaald, de titel gewijzigd in *Disturbing the Peace*.
- 63 Václav Havel *Verhoor op afstand*, pag. 25.

Vervolg noten Bijlagen

64 Ibid., pag. 150 e.v.

65 Onderstaande passage uit de paragraaf 'De derde 'mand' [uit de akkoorden van Helsinki]': 'Samenwerking op humanitair gebied'. Deze paragraaf staat in hoofdstuk 2 'Oost-West' van *Vredespolitiek*, pag. 29-30. N.B. Het boekje *Vredespolitiek* heb ik steeds *Nota Vredespolitiek* genoemd. Ik volg hier Faber, zie pag. 242 en noot 16 aldaar die verwijst naar het Kernblad van juni 1985 pag. 7.